

MINU SUGUVÕSA SAATUS II MAAILMASÕJAS

Uurimistöõ (G)

Märksõna: suguvõsa

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Eesti II maailmasõjas.....	5
1.1 Molotov-Ribbentropi pakt.....	5
1.2 Baaside aeg ja I Nõukogude okupatsioon.....	5
1.3 Saksa okupatsioon.....	6
1.4 Nõukogude võimu naasmine ja sõja lõpp.....	9
2. Minu suguvõsa lugu II maailmasõjas.....	12
2.1 Minu suguvõsa tutvustus.....	12
2.2. Ema isapoolse suguvõsa lugu.....	12
2.2.1. Pehme ja Tarkmeelte lugu.....	13
2.2.2. Läätsede lugu.....	15
2.3. Ema emapoolse suguvõsa lugu.....	18
2.3.1. Mägede ja Peade lugu.....	18
2.4. Isa emapoolse suguvõsa lugu.....	19
2.4.1. Pihode ja Väärde lugu.....	20
3. II maailmasõjas tekkinud valikute tõlgendamine minu suguvõsa loo abil.....	23
Kokkuvõte.....	27
Summary.....	29
Kasutatud allikad.....	30
Lisa 1. Suguvõsa sugupuud.....	32
Lisa 2. Suguvõsa sündmuste toimumise asukohad.....	36
Lisa 3. Fotod pereliikmetest.....	38

Sissejuhatus

Teine maailmasõda oli ülemaailmne sõjaline konflikt vahemikus 1. september 1939 kuni 2. september 1945. Selle konflikti keskeks teemaks kujunes riikidevaheline ja inimestevaheline organiseeritud vastupanu agressiivsetele totalitaarsetele režiimidele, mis sundisid inimesi ja riike koonduma leeridesse. Sõjas osalesid enamus maailma riike, kes jagunesid kahte leeri: teljeriikideks ja liitlasriikideks. Sõjategevus käis üle maakera: maalahingutest Ukraina steppides ja Põhja-Aafrika kõrbes kuni Vaikse ookeani troopiliste saarte lähedal toimuvate merelahinguteni välja. Teine maailmasõda oli ajaloo kõige ohvriterohkem sõda, hukkus umbes 55 miljonit inimest, neist suurem osa tsiviilisikud, kes hukkusid rünnakute ajal ja koonduslaagrites.¹ II maailmasõda Eestit kahjuks puutumata ei jätnud - kahe totalitaarse valitsuse okupatsioon, küüditamised, massimõrvad ja ka sõja lõpuks iseseisvuse kaotamine on eestlaste alateadvuses tänapäevani. Sõja lõpust on möödas varsti 80 aastat ja järjest vähemaks jääb inimesi, kes seda sõda kogesid ja kes suudaksid oma mälestusi veel edasi anda. Nende mälestuste säilitamine ja kirja panemine on tähtis, kuna inimeste teadvuses peavad säilima teadmised sellistest sündmustest, et ajalugu ei korduks kunagi sellisel traagilisel moel. Samuti seisneb mälestuste säilitamise tähtsus Eesti rahvusliku identiteedi hoidmisel ja ka oma esivanemate mälestamisel.

Valisin oma uurimistöö teemaks “Minu suguvõsa saatus II maailmasõjas”. Valisin selle, kuna mul on isiklik huvi selle ajalooperioodi vastu ja olen soovinud alati teada saada oma suguvõsaliikmete tegelikust tegevusest sõja ajal, kuna praegused teadmised nii minul kui ka kogu ülejäänud suguvõsal põhinevad enamasti kuulujuttudel ja väga palju informatsiooni on ka aja jooksul kaduma läinud. Selle uurimistöö eesmärk on mõista üldisemalt Eesti ajalugu II maailmasõja ajal, mõista siin toimunud sündmusi sel perioodil ühe suguvõsa loo abil ja ka analüüsida, kuidas sõda mõjutas tavainimeste elu ja kuidas inimesed rasketel hetkedel hakkama said. Uurimusküsimused selles uurimustöös on: Kuidas mõjutas II maailmasõda minu suguvõsa? Mis valikute ees olid mu pereliikmed II maailmasõja ajal? Kas minu suguvõsa saatus on pigem tüüpiline või erandlik?

Kasutasin oma uurimistöö teoreetilise osa kirjutamiseks teoseid “Eesti riigi 100 aastat”, “Teine maailmasõda 1939/1945. Lühike ajalugu.”, “Baltimaade ajalugu”. Toetusin samuti oma töö kirjutamisel paljudele erinevatele Rahvusrhiivis leidunud dokumentidele oma suguvõsaliikmete kohta, oma suguvõsaliikmete mälestustele ja kirja pandud allikatele. Lisaks

¹ Teine maailmasõda. (2006). Eesti Entsüklopeedia. http://entsyklopeedia.ee/artikkel/teine_maailmasõda2 (24.05.2025).

sain oma pereliikmete kohta infot oma suguvõsaliikmeid intervjuerides. Põhilisteks suulisteks infoallikateks ja mälestuste edasiandjateks olid minu Saaremaa poolne vanaema Heljo Mägi (sündinud 1962) ja minu Põlvamaa poolse suguvõsa vanaema Linda Piho (sündinud 1942). Paljude tollel hetkel elanud esivanemad on kahjuks juba surnud ja mälestused mingitest suguvõsa osadest juba ajalukku kadunud, näiteks Väärde suguvõsa kohta minu vanaema lihtsalt detailselt infot ei teadnud või ei mäletanud ja seda arhiivist polnud ka leida.

Uurimistöö on jaotatud kaheks peatükiks, kus esimeses peatükis käsitlen Eesti üldist ajalugu II maailmasõjas. Täpsemalt käsitlen ka Saaremaal ja Põlvamaal toimunud sõjategevust, sest enamus minu suguvõsast pärineb just nendest piirkondadest. Teises peatükis toon välja oma suguvõsa liikmete tausta enne sõda ja annan ülevaate oma suguvõsa liikmete tegevustest II maailmasõjas ning püüan seda võrrelda ülejäänud Eesti inimeste saatusega.

1. Eesti II maailmasõjas

1.1 Molotov-Ribbentropi pakt

Teine maailmasõda algas 1939. aasta 1. septembril Saksamaa rünnakuga Poola vastu. Sõja eel oli Euroopa poliitiline olukord paari aastaga oluliselt muutunud: ühelt poolt oli tõusnud natsionaalsotsialistlik Saksamaa Adolf Hitleri võimu all, kes oli 1939. aasta septembriks okupeerinud Austria, Tšehhoslovakkia, Memeli piirkonna Leedult ja taasrelvastanud sõjaväe. Teiselt poolt oli pead tõstmas Euroopa poliitikas Nõukogude Liit, kes end 5-aasta plaani toel tugevalt industrialiseerinud ja samuti oma sõjaväge moderniseerinud.²

Nende kahe agressorriigi kasvavate territoriaalsete ambitsioonide rahuldamiseks sõlmisid mõlemad riigid pakti - Molotov-Ribbentropi pakt, mis sõlmiti 1939. aasta 23. augustil. Väliselt oli leping sõnastatud mittekallaletungilepinguna, kuid tegelikkuses seisnes lepingu tähtsus lisas olevates salaprotokollides, kus jagati Ida-Euroopa mõjusfääridesse: Natsi-Saksamaale Lääne-Poola ja Nõukogude Liidule Ida-Poola, Rumeenia Bessaarabia piirkond, Eesti, Läti, Leedu ja Soome. Nädala pärast ründas Saksamaa Poolat ja 17. septembril tegi seda ka Nõukogude Liit.³

1.2 Baaside aeg ja I Nõukogude okupatsioon

Eesti, nagu ka teiste Balti riikide olukord, oli välispoliitiliselt üpriski lootusetu. 24. septembril, pärast Poola lõpliku alistamist, esitas Nõukogude Liit Eestile nõudmise lubada Eesti territooriumile oma sõjaväebaasid. Ettekäändeks oli Poola allveelaeva Orzel põgenemine Tallinna sadamast. Samasugused ultimaatumid said peagi esitatud ka Lätile ja Leedule.⁴

28. septembril 1939 sõitis Eesti välisminister Karl Selter Moskvasse, et kirjutada alla vastastikuse abistamise lepingule, mis laseks Nõukogude Liidul Eestisse paigutada sõjaväebaasid. Sõjaväebaasid paigutati Eestisse alates 18. oktoobrist. Vastastikuse abistamise leping märkis Eesti minekut Nõukogude Liidu kaudse sõjalise kontrolli alla. Reaalne ja täielik kontroll Eesti üle saavutati Nõukogude Liidu poolt riigipöördega juunis 1940. aastal.⁵

² Stone, N. (2013). Teine maailmasõda: lühike ajalugu. Tallinn: Varrak. lk 45.

³ Stone, N. (2013). Teine maailmasõda: lühike ajalugu. Tallinn: Varrak. lk 38-39.

⁴ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 192-193.

⁵ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 193-194.

Nõukogude Liit otsustas pärast Prantsusmaa langemist sakslastele Balti riikidele järjekordsed ultimaatumid esitada - seekord sisaldasid need ultimaatumid nõudmisi seoses valitsuste väljavahetamisega, millele lisandus Nõukogude Liidu enda poolt välja pakutud valitsuse võimule panemine ja täiendavate Nõukogude armee kontingentide sisenemine. 21. juunil lavastati Eestis “sotsialistlik revolutsioon”, millega asus ametisse Nõukogude nukuvalitsus. Kohe pärast Nõukogude võimu kehtestamist Eestis hakati korraldama sovetiseerimise poliitikat, mis hõlmas riigiametnike tagandamist, Eesti sõjaväe reorganiseerimist “rahvaväeks” ja “rahvavaenlaste” arreteerimisi. 6. augustil liideti Eesti ametlikult Nõukogude Liiduga.⁶

Hakkasid massirepressioonid, mille eesmärk oli hävitada Eesti rahvuse ja kodanliku riikluse kandjad, s-o poliitikud, kõrgemad riigiametnikud, ohvitserid, töösturid, politseinikud, maa- ja mahaomanikud, jõukamad talupojad jt. Repressioonid olid suunatud ka nende perede vastu, kes enamasti küüditati vangilaagritesse Siberis. 14. juunil 1941 küüditati kõikidest Balti riikidest korraga mehi, naise ja lapsi, mehed vangistati, kuid naised, lapsed ja vanurid saadeti Siberisse sundasumisele. Seda tuntakse tänapäeval juuniküüditamise all ja Eestist viidi juuniküüditamisega minema umbes kümme tuhat inimest. Vastuseks Nõukogude repressioonidele tekkisid end varjama asunud inimestest relvastatud salgad ehk metsavennad, mis saboteerisid relvastatud vastupanuga okupatsioonivõimu kehtestamist Eestis. Nõukogude okupatsiooni jõhkruks pani eestlasi ootama vältimatut sõda Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel, et kommunistidele kätte maksta ja absoluutselt mitte mingil juhul uuesti Nõukogude Liidu okupatsiooni alla sattuda.⁷

1.3 Saksa okupatsioon

1941. aasta 22. juunil alustas Natsi-Saksamaa oma liitlastega operatsiooni koodnimega “Barbarossa”, ehk siis sissetungi Nõukogude Liitu.⁸ Esimene aasta Nõukogude okupatsiooni all suutis panna eestlasi unustama 600 aasta pikkust orjapõlve sakslaste all. Saksa väed ületasid Eesti piiri 7. juulil. Sakslaste sissetungis nähti võimalust taastada Eesti omariiklus ja sakslasi võeti vastu kui vabastajaid. Sakslaste sissetung oli esialgu kiire ja edukas - kiirelt vallutati Pärnu ja Viljandi, kuid Märjamaa ja Virtsuni tunginud eelüksused löödi tagasi ja

⁶ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 198-199.

⁷ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 210-212.

⁸ Operatsioon Barbarossa. (2023). Vikipeedia. https://et.wikipedia.org/wiki/Operatsioon_Barbarossa (24.05.2025).

rinne stabiliseerus Kesk-Eestis. Saksa armee lähenedes prooviti mitmel pool võim kommunistidelt ära võtta ja Eesti Vabariik taastada. Näiteks Tartus haarasid Emajõe lõunakaldal võimu hoopis metsavennad, kes koostöös sakslastega proovisid vallutada Tartu lennuvälja, kuid ebaõnnestusid. Punaarmee tõi Põhja-Eestisse uusi jõude, sama tegid ka sakslased juuli keskel. Juulis toimus ka sundmobilisatsioon Eestis Punaarmeesse, kus 30000 inimest viidi sunniviisil Nõukogude Liitu, enamasti paigutatuna NKVD tööpataljonidesse, kus paljud ka kahjuks surid.⁹

Sakslaste edasitung jätkus 22. juulil Kesk-Eestis, liikudes 24. juuliks Peipsi järveni ja jõudes 7. augustil Kunda juures Soome laheni. Sellega lõigati läbi Tallinna ümbruses ja saartel võitlevate Punaarmee ja Balti laevastiku üksuste maismaaühendus ülejäänud Nõukogude Liiduga. Punaarmee taganemisel moodustasid NKVDlased hävituspataljone, et rakendada põletatud maa taktikat ja hävitada tähtsat infrastruktuuri, kuid nende tegevus hõlmas pigem vägivalda ja terrorit kohalikku rahva peal.¹⁰

Tallinn vallutati sakslaste poolt 28. augustil ja Mandri-Eesti langeski tervenisti paari päeva jooksul Saksamaa alla.¹¹ Pärast seda oli vaja vallutada Hitleri arvates üks strateegilisemaid kohti Läänemerele: Lääne-Eesti saared. 14. septembril saavutasid sakslased esimese sillapea Muhu saarel, vallutades Muhu 16. septembri hommikuks. 16. septembri hommikul algas ka rünnak Muhult Saaremaale, Väikese väina tamm ületati suuremate takistusteta ja hõivati Orissaare. Punaarmee kaitse lagunes täielikult pärast seda: kohapealt mobiliseeritud mehed hakkasid deserteerima, või siis proovisid hankida eraisikutelt riideid, et läbi rinde imbuda. Ülejäänud kaugele Saksa tagalasse jäänud punaarmeeelaste võitlusvaim hakkas samuti lagunema ja nende kaotus oli juba põhimõtteliselt kindel. Kuressaare langes 21. septembri ennelõunal ja viimane Punaarmee üksus jäi kaitsesse Sõrve poolsaarele. Kümnekond päeva kestsid rasked lahingud - kuni 3. oktoobrini, kus punaarmeeelased hakkasid end vangi andma, ja 5. oktoobril Sõrve kaitse lagunes täielikult. Pärast seda keskenduti Hiiumaa vallutamisele, mis sai vallutatud 21. oktoobriks ja sellega ka lõppes esialgne sõjategevus Eestis.¹² 1941. detsembriks moodustati Eesti tsiviilokupatsiooni valitsus, mille juhiks oli Eestimaa

⁹ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 213-214.

¹⁰ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 213, 216.

¹¹ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 218.

¹² Tähiste, A. (i.a). Teine maailmasõda ja Saaremaa. <https://teejuht.esap.ee/eesti-ringreis/teine-maailmasoda-ja-saaremaa/> (24.05.2025).

kindralkomissaar Karl-Siegmund Litzmann. Eesti liideti Balti riikide ja osa Valgevenet hõlmava riigikommissariaadiga Ostland.¹³

Saksamaa Eestile omariiklust anda ei plaaninud - seetõttu oli iseseisvusaegsete Eesti poliitikute ja avaliku elu tegelaste seas toetus natside võimule kasin. Eestlased panid oma lootuse USA presidendi Franklin Delano Roosevelti ja Suurbritannia peaministri Winston Churchilli 1941. aasta augustis alla kirjutatud Atlandi hartas seisnevale lubadusele seoses rahvaste sõjajärgse enesemääramisõigusega. Kui hakati aru saama, et Saksamaa oli seda sõda kaotamas, moodustati 1944. aasta veebruaris põrandaalune Eesti Vabariigi rahvuskomitee, mis seadis sihiks Eesti riikluse taastamise õiglusliku järelpidevuse põhimõttel võimuvaakumis, mida loodeti tekkivat Saksa vägede lahkumisel enne Punaarmee sisse tulekut, nagu seda tehti 1918. aastal.¹⁴

Saksa okupatsiooniga kaasnesid natsionaalsotsialistliku ideoloogia poolt motiveeritud repressioonid. Koos Saksa vägedega sisenesid Eestisse julgeolekupolitsei ja SD Einsatzgruppe A allüksus, kes sarnanesid Nõukogude hävituspataljonidele. Saksamaa repressioonid olid suunatud "rassiliste ja poliitiliste" vaenlaste hävitamisele, mida ka tehti - Saksa okupatsiooni ajal tapeti Eestis umbes 8000 Eesti kodanikku ja elanikku, kaasa arvatud kõik juudid ja kommunistid, kes siia jäid. Eesti oli esimene Euroopa riik, mida sakslased "juudivabaks" pidasid. Siia toodi sõja käigus juute üle Euroopa - pärast Eesti juudi kogukonna hävitamist toodi Eestis asuvasse koonduslaagritesse juute Saksamaalt kui ka ülejäänud Saksa kontrolli all olevast Euroopast. Samuti asus Eestis mitu suurt sõjavangilaagrit, millest läbikäinud punaarmeeleaste arvuks hinnatakse 45 000, kellest kolmandik suri kas nälja, külma ja haiguste tõttu või hukati.¹⁵

Eestlaste kollaboratsioon Saksa vägedega oli oluliselt levinum kui Nõukogude vägedega- alguses rakendati neid Omakaitstes julgeolekupolitseinikena, siis arenes kollaboratsioon vabatahtlikuks Eesti SS-leegioniks 1942. aastaks ja lõpuks koostöö muutus sunniviisiliseks 1944. jaanuaris, kui Nõukogude väed hakkasid juba Eesti aladele lähenema ja korraldati järjekordne üldmobilisatsioon. Meestest, kes hariduse, tervise ja hariduse poolest kõlbasid, moodustati 20. Eesti SS-diviis, milles oli kokku umbes 15 000 meest. Umbes 35 000 meest

¹³ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 220.

¹⁴ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 221-222.

¹⁵ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 223.

mobiliseeriti piirikaitserügementidesse ja politsei-ja jalaväepataljonidesse. Hakkasid lahingud Eesti pärast.¹⁶

1.4 Nõukogude võimu naasmine ja sõja lõpp

1944. aasta jaanuariks olid Nõukogude väed jõudnud Eesti alade piirile. Saksa kindralid pidasid Eesti kaitsmist rinde asjatuks pikendamiseks ja soovitasid Eesti maha jätta, et vabanenud vägesid mujal kasutada. See idee oli vastumeelt Hitlerile, kes arvas, et Eestit oli vaja kaitsta nii Soome sõjaks hoidmiseks, Balti laevastiku sidumiseks Soome lahe idasoppi kui ka põlevkivi pärast. Eestisse saadeti väegrupi Nord laguneva rinde toetuseks värsked diviise Saksamaalt, sealhulgas mitu eliitüksust moodsate relvadega. Punaarmee sissetung peatati Narva jõel, välja arvatud Krivasoo sillapeal Narvast lõunas.¹⁷ Rindejoon püsis stabiilsena Narva jõel kuni juulini, mil Saksa väed tõmbusid tagasi Tannenbergi liinile, mille võtmeks olid Vaivara Sinimäed. Juuli viimasest nädalast kuni augusti esimese nädalani toimusid kõige ägedamad lahingud, mida Eesti pinnal on kunagi peetud. Punaarmee proovis tohutute kaotuste hinnaga läbi murda Tannenbergi liinist, kuid see neil ei õnnestunud.¹⁸

Augusti keskel jõudsid Pihkva piirkonnas pealetungi alustanud punaväelased Lõuna-Eestisse. Esialgne Punaarmee sissetung peatati Väikesel-Emajõel, kuid Tartu kaitsmiseks ei jätkunud sakslastel enam jõudu. 25. augustil langes Tartu Punaarmeele, proovides kiirelt edasi liikuda Jõgeva poole, kuid see sissetung ka peatati ja Punaarmee suruti tagasi Emajõe lõunakaldale.¹⁹

Saksamaa sõjaline olukord oli septembriks juba tõsiselt ebasoodne. Punaarmee oli alustanud operatsiooni Bagration, mille jooksul olid Nõukogude väed juba jõudnud Valgevene rindel Wisla kaldale, ähvardavalt lähedale Saksamaa enda piiridele, kuid ka Riia lähedal mereni, ähvardades põhja pool võitlevad Saksa väed ümber piirata.²⁰ 4. septembril väljus sõjast Soome, kes kohe küll Saksamaa vastu sõdima ei hakanud, kuid hiljem ikkagi vahetas pooli ja pööras oma relvad Saksamaa vastu. 16. septembril andis Hitler korralduse Eesti ja Põhja-Läti

¹⁶ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 224-225.

¹⁷ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 226-227.

¹⁸ Pajur, A., Tannberg, T. (2006). Eesti ajalugu: õpik gümnaasiumile. 20. sajandist tänapäevani. Tallinn: Avita. lk 92.

¹⁹ Pajur, A., Tannberg, T. (2006). Eesti ajalugu: õpik gümnaasiumile. 20. sajandist tänapäevani. Tallinn: Avita. lk 92-93.

²⁰ Christensen, E., Abildgaard, A. (2024). Operatsioon Bagration: Stalin maksis Hitlerile kätte. *Imeline Ajalugu eriväljaanne: Teise maailmasõja otsustavad lahingud*, 1, lk 112-113.

maha jätta. Punaarmee liikus kiiresti edasi, vallutades 22. septembril Tallinna, kuid Saksa vägesid neil hävitada ei õnnestunud, kuna enamus vägesid suudeti evakueerida.²¹

Lahingud Eesti pärast ei lõppenud pärast Tallinna langemist - 24. septembriks vallutati Paldiski ja Haapsalu ja toleks õhtuks enam Saksa üksuseid Mandri-Eestis polnud. 29. septembril korraldasid Nõukogude väed dessandi üle Suure väina Muhu saarele, hõivates õhtuks Kuivastu sadama ja luues endale tugipunkti. 30. septembri hommikul õhkisid sakslased Väikese väina tammi Saaremaa ja Muhu vahel. Pärast Muhu langemist hõivasid punaarmeelased Hiiumaa 3. oktoobril ja Saksamaa ainsaks tugipunktiks jäi Eesti aladel Saaremaa.²²

Õöl vastu 5. oktoobrit hakkas Väikese väina dessant - dessant tuli sakslastele ootamatult, seda oli oodatud pigem lõuna- või põhjarannikult, kus meri on sügavam ja suuremad laevad saavad paremini liikuda. Sakslased proovisid neid välja tõrjuda nii Orissaares kui ka Kübarsaares, vallutades osa Punaarmee sillapeast tagasi, kuid nende rünnak takerdus Taaliku küla piirkonnas, kus punaarmeelased olid suutnud end tugevalt kindlustada. Saksa reservis olevad väeüksused proovisid moodustada ajutist kaitseliini Triigi ja Kõrguste lahe vahelisele joonele, kuid järgneval hommikul sooritas oma dessandi ka Punaarmee 109. laskurkorpus ja seetõttu anti ka käsk taanduda Sõrve poolsaarele. Sakslased evakueerisid oma tehnika Kuressaarest ja jätsid selle 7. oktoobril Punaarmee kätte. Mõlemad pooled kiirustasid Sõrve poole ja mida lähemal oldi maakitsusele, seda suurem tõenäosus oli ka kokkupuude vägede vahel ja see kulmineerus 9. oktoobri öösel toimunud Tehumardi lahinguga. Punaarmee sissetungi see ei aeglustanud, jätkati edasitungimist Sõrve suunas. Sissetung jätkus kuni 23. oktoobrini, kus Punaarmee sissetung takerdus Lõu-Kaimri kaitseliinil. Samal ajal väljastas Hitler ka käsu Sõrve kaitset juhtivale staabile - vastu panna kuni viimase meheni. Rindejoon püsis kuni 18. novembrini, mil Nõukogude väed proovisid anda otsustavat lööki sakslaste vastu. Sakslased taganesid kuni 23. novembrini, kui alustati evakuatsiooniga. 23. novembri öösel vastu 24. novembrit evakueeriti Sõrvelt üle 8000 inimese. Sellega lõppesid lahingud Eesti aladel.²³

Teises maailmasõjas sai Eesti rängalt kannatada. 1944. aasta novembris registreerisid Nõukogude asutused Eesti elanikud. Tulemuseks saadi alla 900 000 inimese, ehkki osa

²¹Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 230.

²² Tähiste, A. (i.a). Teine maailmasõda ja Saaremaa. <https://teejuht.esap.ee/eesti-ringreis/teine-maailmasoda-ja-saaremaa/> (24.05.2025).

²³ Tähiste, A. (i.a). Teine maailmasõda ja Saaremaa. <https://teejuht.esap.ee/eesti-ringreis/teine-maailmasoda-ja-saaremaa/> (24.05.2025).

Saaremaa elanikke jäi sõjategevuse tõttu registreerimata.²⁴ See tähendas, et Eesti oli kaotanud viie aastaga iga viienda elaniku. Kõik nendest ei olnud küll surnud - paljud olid sõjavägedes, põgenikena Euroopas, evakueerituina Nõukogude Liidus või kummagi poole vangilaagrites, kuid suur osa nendest ei naasenudki Eestisse kunagi tagasi. Enamus linnu olid hävinud või osaliselt hävinud - Narva täielikult, Tallinn ja Tartu said sõjas ülisuuri kahjustusi. Infrastruktuur oli purustatud - sadamad, teed, kaevandused, raudteed, miski ei pääsenud sõjategevusest.²⁵ Mitmete rahvaste jaoks lõppes sõda 1. septembril 1945, kui kapituleerus viimane teljeriik Jaapan, või siis 9./8. mai 1945 Saksamaa kapitulatsiooniga, kuid mitte Eesti ja ka teiste Balti riikide jaoks - hakkas teine Nõukogude okupatsioon, mis kestis sedapuhku peaaegu pool sajandit, hõlmates veel küüditamisi, repressioone, rahva ja kultuuri maha surumist.²⁶

²⁴ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 234.

²⁵ Pajur, A., Tannberg, T. (2006). Eesti ajalugu: õpik gümnaasiumile. 20. sajandist tänapäevani. Tallinn: Avita. Teine maailmasõda. (2025). lk 95.

²⁶ Angermann, N., Brüggemann, K. (2020). Baltimaade ajalugu. Tallinn: Varrak. lk 268.

2. Minu suguvõsa lugu II maailmasõjas

2.1 Minu suguvõsa tutvustus

Suguvõsa mõiste ütleb, et suguvõsa on ühistest esivanematest põlvnevad isikud.²⁷ Käesolevas uurimistöös käsitlen oma suguvõsa liikmetest ainult otseseid esivanemaid ehk kõuke. Kõuk (esivanem) on nais- või meessoost isik, kellest põlvneb päisnik (vaadeldav isik).²⁸ Selle paremaks mõistmiseks koostas in kõukude tabeli (vt lisa 1). Siin uurimistöös käsitlen oma suguvõsa lugu nelja põhitegelase kaudu, kelleks on minu vaarvanaisad Aleksander Pehme, Sergei Lääts, Julius Karl Mägi ja vaarisa Albert Piho.

Minu emapoolne suguvõsa pärineb Saaremaalt: Pehmed ja Läätsed Lümanda vallast, Kotlandi külast, Himmo (tol hetkel Himmu) talust, Mäed Kaarma vallast, Meedla külast (vt lisa 2 joonis 5). Emapoolse suguvõsa puhul käsitlen ma Pehmete ja Tarkmeeltega seoses Kotlandi külas toimunud sündmusi, milles osalevateks isikuteks on Aleksander Pehme, tema naine Alvine Pehme, nende tütar Asta Pehme (hiljem Lääts) ja ka nendega sõja ajal olnud Mihkel Tarkmeel ja Ann Tarkmeel. Läätsede puhul toon välja Sergei Lääts, Tiina Lääts ja nende laste Roman Lääts, Alla Lääts ja Linda Lääts loo, kes sõja ajal tegid Nõukogude võimuga koostööd ja olid sunnitud pagema Siberisse. Mägede puhul on käsitletavat isikud pereisa Julius Mägi, pereema Ida Mägi ja nende lapsed Heivo ja Helgi Mägi.²⁹

Isapoolse suguvõsa käsitlemine on keerukam: uurimistöös käsitlen ainult isa emapoolset perekonda, kelleks on Pihod ja Väärid (Põlvamaa, Meemaste küla), (vt lisa 2 joonis 6) kuna isa isapoolne perekond (Šahbazovid ja Kononenkod) on pärit Põhja-Osseetiast ja selle kohta ei olnud võimalik usaldusväärseid allikaid leida. Pihodest sõja ajal elus olevad isikud olid isa Albert Piho, Alma Piho (neiupõlvenimi Vääri), neil sündis sõja ajal tütar Linda Piho ja poeg Aavo Piho.³⁰ Pihode puhul käsitlen ma Albert Piho kollaboratsiooni Saksa okupatsioonivõimuga ja mis toimus peres, mis tegi Saksa võimudega koostööd.

²⁷ Suguvõsa. (i.a). Eesti keele sõnaraamat. <https://arhiiv.eki.ee/dict/eks/index.cgi?Q=suguvõsa> (13.10.2025).

²⁸ Puss, F. (i.a.) Millest alustada suguvõsa uurimist? <https://www.isik.ee/algus.html> (11.01.2026).

²⁹ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

³⁰ Piho, O. (2025) Intervjuu Linda Pihoga. (sünd 1942, elukoht Tartu). Läbi viidud 13.06.2025. Materjalid töö autori valduses.

2.2. Ema isapoolse suguvõsa lugu

Pehmed, Tarkmeeled ja Läätsed moodustavad minu ema isapoolse suguvõsa haru. Pehmete ja Tarkmeelte haru pärineb Saaremaalt, Lümända vallast, Kotlandi talust ja Läätsed on pärit Kärila vallast, Sõmera külast, Pärdi talust.

2.2.1. Pehmete ja Tarkmeelte lugu

Aleksander Pehme sündis 30. märtsil 1897. aastal Saaremaal, Kotlandi külas, Himmo (tol hetkel Himmu) talus. Ta sündis kuuelapselisse perre noorima lapsena. Tema vanemad, Reet ja Mihkel Pehme, tegelesid põllumajandusega. Perekondlike mälestuste põhjal oli Himmo talu majanduslikult vaene. Nende talul oli umbes 12 hektarit maad, millest vaid 2 hektarit oli põllumaa.³¹ Aleksandri nooruspõlve kohta on säilinud vähe teavet, kuid on teada, et ta tegeles pere talutöödel aitamisega ja mälestuste järgi oli iseloomult korralik ja töökas. Ta käis kolm klassi Taritu koolis. Ta tutvus Alvine Tarkmeelega (hiljem Pehmega) Taritu koolis. Alvine oli pärit samuti Kotlandilt, kuid tema pärines Riksu talust. Tarkmeelte peres oli lisaks Alvinele 5 last, tema oli 3. laps. Alvine vanemad, Ann ja Mihkel Tarkmeel, tegelesid samuti põllumajandusega. Alvine sündis 10. oktoobril 1897 ning ja õppis seega Aleksandrist klassi võrra madalamal. Pärast kooli lõpetamist nad armusid ja kolisid koos Himmo tallu, mis oli Aleksander Pehmele pärandatud oma vanaisa poolt. Aleksander ja Alvine abiellusid 8. juulil 1923. aastal (vt lisa 3 joonis 7).

Himmo talus tegutsesid enne Teist maailmasõda ja sõja ajal Aleksander Pehme, Alvine Pehme ja nende tütar Asta Pehme. Koos nendega elasid ka Alvine vanemad Ann ja Mihkel Tarkmeel. Sõjaeelsel perioodil olid nad edumeelsemad kui keskmine perekond: neil läks majanduslikult päris hästi võrreldes teiste Kotlandi taludega, näiteks said nad esimese raadio Kotlandi külas. Aleksander tegutses linnas Kuressaare haigla ehitusel, Alvine oli kodus, tegeles lapsega ja talueluga. Vanavanemad olid samuti abiks nii palju kui nad suutsid, kuid Mihkel oli juba tolleks hetkeks raskelt haige. 1938. aastal läks Asta Pehme talu lähedale Taritu kooli. Lisaks koolile pidi Asta ema kodus talutöödega aitama: kui hobune puhkas vagude ajamisest, hakkas Asta kodutöid tegema. Asta jõudis käia kaks klassi koolis enne, kui Nõukogude võim tungis 1940. aasta juunis Eestisse sisse ja riigi okupeeris. Uue võimu tulek tähendas Pehmetele mitmeid uusi probleeme: Aleksander vallandati oma tööpostilt Kuressaares uue võimu tulekuga ja seega naasis taluelu juurde. Nõukogude sõdurid olid igal pool, mis tähendas, et

³¹ Rahvusarhiiv, SAMA.190.1.54. Majapidamisraamat Kotlandi küla.

talle tähtis tegevus kalastamine oli oluliselt raskendatud. Asta koolielus muutus ka palju: vene keel tuli kooli, propageeriti ja ülistati Nõukogude võimu ja eluviisi, mitmed õpilased kadusid koolist. Pehmed otsustasid mitte vastupanu uuele võimule osutada, oma eluga edasi minna ja teha kõik selleks, et nad ei lõpetaks nagu "kulakud" Vene kodusõja ajal. Üks viis, kuidas Pehmete pere oma suhteid okupeerivate sõduritega soojana hoidis, oli puskari tegemine Nõukogude sõduritele.³²

22. juunil 1941 kella kolme ja nelja vahel alustas Saksa armee sissetungi Nõukogude Liitu. Esialgu saatis neid triumfaarne edu.³³ Saksa vägede edasitungi tõttu alustas Punaarmee juulis Eesti aladel sundmobilisatsiooni.³⁴ Aleksander pääses mobilisatsioonist tänu sellele, et sundmobilisatsioon oli ainult meestele, kes olid sündinud vahemikus 1907-1922. 21. septembril saabusid Kotlandi tallu esimesed Saksa sõdurid, kes olid mälestuste järgi olnud palju viisakamad kui Nõukogude sõdurid ja neile pakuti puhkepaika, puskarit ja süüa. Saaremaa vallutati sakslaste poolt lõplikult 5. oktoobriks Sõrve kaitse lagunemisega.³⁵

Saksa võimu tulekuga muutus jälle päris palju - Aleksander läks tagasi tööle haiglat ehitama Kuressaares, samuti kehtestas uus kord uued hiiglaslikud normid põllumajandussaaduste osas. Normid olid nii suured, et Lümanda vallas suutsid vaid mõned talud neid täita. Nende enda sõnul ulmeliste normide täitmine tähendas seda, et perel oli järjest vähem ja vähem süüa enda jaoks. Rahapuuduse tõttu hakkas Alvine Saksa sõduritele puskarit müüma ja suutis sellega nende pere elujärge tugevalt parandada. Asta hakkas käima koolis, kus kommunistliku ideoloogia propageerimise asemel hakati propageerima natsionaalsotsialistlikku ideoloogiat, vene keel asendus saksa keelega. Viienda klassi keskepaigas, ehk siis 1943. aastal, jättis ta kooli pooleli, et täiskohaga aidata Alvinet talutöödel.³⁶ 1943. aasta veebruaris suri Mihkel Tarkmeel raske haiguse tagajärjel - pole päris teada, mis see oli, kuid arvati, et kopsuvähk. Umbes samal ajal ostsid Pehmed krundi Traktori tänavale Kuressaarde, millest tekkis hiljem Nõukogude võimuga suur tüli seoses krundi kuuluvusega.³⁷

³² Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

³³ Stone, N. (2013). Teine maailmasõda: lühike ajalugu. Tallinn: Varrak. lk 71.

³⁴ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 214.

³⁵ Tähiste, A. (i.a). Teine maailmasõda ja Saaremaa.

<https://teejuht.esap.ee/eesti-ringreis/teine-maailmasoda-ja-saaremaa/> (02.11.2025).

³⁶ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

³⁷ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

1943. aasta Teherani konverentsiks oli Ida-Euroopa tulevik juba üpris selge. Kommunistliku korra naasmine oli juba enesestmõistetav.³⁸ Pehmed mõistsid ka, et Nõukogude võim on naasmas ja hakkasid valmistuma põgenemiseks. 1944. aasta alguses ostis Aleksander Punga talu peremehe Jaagupiga paadimootori. Punga talu peremehel oli paat olemas, kuid see polnud merekõlblik. 1944. aasta veebruaris hakati tegelema paadi parandamisega salaja Punga talu kuuris ja see saadi alles 1944. aasta septembriks valmis. Tolleks hetkeks olid juba Nõukogude väed sisenemas ja põgenemisega oli kiire. Viimasel hetkel otsustati põgenemisvõimalus anda tuttavatele Ütsa talu elanikele. Ütsa talu peremees oli Saksa okupatsiooniajal kohtunik Tallinnas ja perenaine oli kõrgelt haritud advokaat. Otsustati, et Ütsa talu omadel oli vajalikum lahkuda, kuna neil oli tegemist elu ja surma küsimusega. Samuti kartsid Pehmed merd ja otsustasid turvalisuse huvides koju jääda. 26. septembri öösel viidi paat öö katte all randa ja pandi põgenemiseks valmis. Paat läks teele ja jõudis Rootsi.³⁹

Lahingutegevus Himmo talu ei puudutanud. Suuremad lahingud toimusid kahe kilomeetri kaugusel Koki külas, kus enamik külas olnud maju said kahjustada. Pärast okupatsioonivõimu naasmist hakkas suur sundkollektiviseerimine, mille tõttu kaotas Himmo talu oma parimad maad ja ka paar hoonet. Nende õnneks sõjas keegi surma ei saanud ja ka talu ise jäi puutumata. Hakkas elu Nõukogude okupatsiooni all.⁴⁰

2.2.2. Läätsede lugu

Sergei Lääts sündis 23. juunil 1903. Saaremaal Sõmera külas Pärdi talus. Lisaks Sergeile kuulusid perre õde Vera Lääts ja tema vanemad Aleksander ja Kristina Lääts. Nende pere ei olnud majanduslikult kuigi rikas, Aleksander töötas põllumehena ja Kristina tegeles käsitööga. Sergeid iseloomustas juba lapsepõlves mässumeelne ja impulsiivne käitumine: koolis sattus ta kogu aeg kaklustesse ja jooksis mitmeid kordi kodust ära. Algkooli läbis ta Sõmera koolis, mille lõpetamise järel läks ta Mõnnuste kihelkonna kooli, kuid seda ta ei lõpetanud. Samuti jäi tal lõpetamata Suure valla allministeeriumi kool, mis jäi tal I maailmasõja tõttu pooleli.⁴¹ Tema mässumeelne iseloom ja tahtmatus korrale alluda avaldus korduvalt ka hilisemas elus: näiteks osales ta pärast I maailmasõda 1919. aasta Saaremaa

³⁸ Stone, N. (2013). Teine maailmasõda: lühike ajalugu. Tallinn: Varrak. lk 151-152.

³⁹ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

⁴⁰ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

⁴¹ Rahvusarhiiv, ERAF.13.2.81. Lääts, Sergei.

mässus⁴² (vt lisa 3 joonis 8) ja 1924. aastal täites kaitseväge sundkohustust 1. jalaväerügemendis, Narvas, mõisteti ta sõjakohtu poolt süüdi käsu mitte täitmises.⁴³

1926. aastal kolis ta tööpuuduse tõttu Kuressaarest tagasi Pärdi tallu. Oma naise, Tiinaga, kohtus ta 1928. aastal. Nad said 1929, 1931 ja 1935. aastal lapsed, kelle nimedeks said Alla Lääts, Roman Lääts (vt lisa 3 joonis 9) ja Linda Lääts.⁴⁴ Sõja eel elasid nad Sõmera külas, Pärdi talus, koos Sergei vanaisa ja vanaemaga, Aleksander ja Kristina Läätsiga. Aleksander suri 1940. aasta sügisel.⁴⁵

Sergei oli kommunistlike vaadetega.⁴⁶ Kui Nõukogude väed Eestisse sisenesid 1940. aastal, soovitati tal oma sõbra, Johannes Metsa, poolt parteisse astuda. 24. augustil 1940 esitas ta taotluse Eesti Kommunistliku Parteiga liitumiseks. 1. septembril 1940. aastal võeti ta parteisse ja ta määrati Kärla rajooni volinikuks. Samuti liitus ta MOPRiga (Rahvusvaheline Revolutsioonivõitlejate Abistamise Organisatsioon) lihtliikmena. 1940. aasta detsembrikuus määrati ta spekulatsiooni ja riigivaranduste raiskamise vastu võitleva osakonna juhiks, sel kohal ta oli kuni Nõukogude valitsuse languseni. Lisaks sellele võeti ta tööle miilitsasse kui Saaremaa miilitsa sabotaažijaoskonna ülem.⁴⁷ Sergei arreteeriti Omakaitse ja SD (*Sicherheitsdienst*, Saksa julgeolekupolitsei) liikmete poolt 19. novembril 1941. SD ülekuulamise dokumentide põhjal tunnistas Sergei, et osales mitmete perede küüditamises Siberisse.⁴⁸ Sergei hukati 24. aprillil 1942. aastal Kuressaares.⁴⁹

Kui Saksa väed tungisid Nõukogude Liitu, otsustas Sergei oma pere evakueerida. 7. juulil 1941. aastal tuli Sergei töölt koju ja rääkis perele, et neil on vaja põgeneda edenevate Saksa vägede eest. 8. juulil hakkas pere sunniviisiline teekond Siberisse. Sõideti bussiga Kuressaarde, kust sõideti Haapsallu ja sealt edasi Tallinna, sealt mindi rongi peale teadmatusse kohta. Reisi käigus võeti inimesi peale üle kogu Nõukogude Liidu - Saaremaalt teisi perekondi, Nõukogude ohvitseride naised ja lapsed, Nõukogude sõjainvaliidid ja teisi. Reis kestis üle kuu aja, lõppedes Tšeljabinski oblasti Varna rajoonis, kusjuures pärast kohale

⁴² Rahvusarhiiv, ERAF.13.2.81. Lääts, Sergei.

⁴³ Rahvusarhiiv, ERA.927.3.2143. Sõdur Lääts, Sergei süüdistus 1924. aasta mais käsu täitmata jätmises.

⁴⁴ Rahvusarhiiv, ERAF.13.2.81. Lääts, Sergei.

⁴⁵ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

⁴⁶ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

⁴⁷ Rahvusarhiiv, ERA.R-54.2.21, LÄÄTS, Sergei Aleksandri p (sünd 23. juuli 1903).

⁴⁸ Rahvusarhiiv, ERAF.13.2.81. Lääts, Sergei.

⁴⁹ Veldre, T. (2025). Väike-Linnape luud ja lood. Saarte Hääl, 16. november.

jõudmist oli vaja veel härjavankritega 60 kilomeetrit sõita. Sõideti umbes 24 tundi härjavankril, kuni jõuti kohale.⁵⁰

Kohale jõudes ootas Läätsesid ees lemmasõnnikust ja saviplokkidest ehitatud onnid. Kuna oli juba sügisene aeg, siis naised hakkasid käima tööl kolhoosis, normipäevad pandi kirja ja sügisel pidi töö eest tasu saama. Vene naised olid kavalamad, soovitasid eestlastel mitte nii palju tööd rügada ja ütlesid, et sügisel ei saa nad selle tehtud töö eest midagi. Vanem rahvas oli kolhoosis kirjaoskamatu, nooremad olid koolis käinud. Kolhoosis oli ka lasteaed, kus Roman ja Linda käima hakkasid. Talvel läks Tiina tööle kolhoosi lauta, kust ta tõi lastele salaja kartuleid. Roman läks talvel vene kooli 3. klassi. Läätsed olid kokku umbes 2 aastat kolhoosis, enne kui eestlased ära korjati.⁵¹

1943. aastal suunati Läätsed (vt lisa 3 joonis 10) Tšeljabinskisse, kus asus Nõukogude Eesti valitsus. Tiina hakkas tegema rätsepatööd ja Alla suunati tööstuskooli. Roman jäi noorema õega ema juurde. Söögiga oli raskusi, ema korjas prügikastist kapsalehti ja muud söödavat. 12-aastasena astus Roman Tööstuskooli nr. 2, kus ta käis kaks aastat. Õpe oli enamasti eestikeelne, õpetajateks olid eestlased. Roman õppis lukkseppade grupis, mis koosnes umbes 10-15st inimesest. Teda loeti eesrindlikuks lukkseppaks ja sai seetõttu näiteks kohtuda tulevase Jugoslaavia liidriga, Josip Broz Titoga.⁵²

Kui sõda lõppes 1945. aasta mais, said Tiina ja Linda kohe tagasi Eestisse sõita. Roman ja Alla pidid veel kooli lõpetama, kuna Eestis oli pärast sõda vaja erialatöölisi. Nad said sealt tulema 1945. aasta augustis. Tallinnasse tagasi jõudes jaotati kõik tehastesse laiali. Alla oli Venemaal nõrga tervise tõttu 4-aastasest töökohustusest vabastatud, Roman määrati Kuressaare Tööstuskooli abimeistriks.⁵³ Hiljem, 1951. aasta augustis, läks Roman Nõukogude mereväkke Balti laevastikus aega teenima (vt lisa 3 joonis 11).⁵⁴

Sõda avaldas Läätsede perele märkimisväärset mõju - Sergei hukati Saksa vägede poolt, Aleksander suri teadmata põhjusel ja pere pidi sõja käigus oma kodumaalt lahkuma. Sellegipoolest pääsesid Tiina, Roman, Alla ja Linda otsese sõjategevuse nägemisest.⁵⁵

⁵⁰ Taumkivi, P. (2005). Saarlaste elulood. III. Tallinn: Tallinna Saarlaste Ühendus. lk 153-154.

⁵¹ Taumkivi, P. (2005). Saarlaste elulood. III. Tallinn: Tallinna Saarlaste Ühendus. lk 154.

⁵² Taumkivi, P. (2005). Saarlaste elulood. III. Tallinn: Tallinna Saarlaste Ühendus. lk 154-155.

⁵³ Taumkivi, P. (2005). Saarlaste elulood. III. Tallinn: Tallinna Saarlaste Ühendus. lk 155-156.

⁵⁴ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

⁵⁵ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

2.3. Ema emapoolse suguvõsa lugu

Mäed ja Pead moodustavad minu ema emapoolse suguvõsa haru. Mäed on pärit Saaremaalt, Kaarma vallast, Meedla külast, Mäe talust. Pead on pärit Saaremaalt, Kaarma vallast ja Kaarma külast.

2.3.1. Mägede ja Peade lugu

Julius Karl Mägi sündis 1900. aasta 7. septembril Saaremaal, Meedla külas, Mäe talus. Tema vanemad, Kirill ja Miina, olid tavalised talunikud ja tegelesid põllumajandusega. Peres oli lisaks temale veel 4 last.⁵⁶ Julius käis koolis Kaarmas, kus omandas neli klassi haridust. Pärast kooli lõpetamist tegeles ta vanemate talutöödel abistamisega ja käis Kuressaares tööl vabrikus kuni 1934. aastani, kui astus Kaitseliitu, Saaremaa malevasse. Kaitseliidus oli ta 1939. aastani, kui otsustas sealt lahkuda teadmata põhjusel.⁵⁷ Juliuse tulevane elukaaslane, Ida Pea (hiljem Mägi) sündis 1895. aastal 1. mail Ado Pea ja Ann Pea perre. Tema on pärit Kaarma külast, sai kätte 3 klassi haridust.⁵⁸ Ida ja Julius kohtusid Kuressaares 1924. aastal, kuid abielu sõlmisid nad hiljem 1930. aastal (vt lisa 3 joonis 12). 1929. aastal kolisid nad kokku Meedlasse, Mäe tallu. Mäe talu oli mälestuste järgi tol hetkel umbes 25 hektarit. Kirill ja Miina olid selleks hetkeks juba surnud, mis tähendas, et talus ei olnud enam püsielanikke ja osa sellest oli pärandatud Juliusele. Juliuse vennad ja õed olid kolinud Kuressaarde ja mandrile, mistõttu seal kedagi teist ei elanud. Talu oli rikkuse mõttes sellegipoolest ümbruskonnaga võrreldes üle keskmise. Idal ja Juliusel sündis enne sõda kaks last: Heino Mägi (1930. aasta 16. detsember) ja Helgi Mägi (1935. aasta 16. august) (vt lisa 3 joonis 13). 1938. aastal hakkas Heino õppima samuti Kaarma koolis.⁵⁹

1940. aastal pärast Nõukogude okupatsiooni algust Julius arreteeriti, kuna ta kuulus enne okupatsiooni Kaitseliitu ja saadeti Kuressaarde vanglasse.⁶⁰ Vanglas peksti ja piinati teda iga

⁵⁶ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

⁵⁷ Rahvusarhiiv, ERAF.129SM.1.6329-2. MÄGI Julius Karl (1900).

⁵⁸ Rahvusarhiiv, ERAF.129SM.1.6329-1. MÄGI Julius Karl (1900).

⁵⁹ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

⁶⁰ Rahvusarhiiv, ERAF.129SM.1.6329-1. MÄGI Julius Karl (1900).

päev, kuid sellegipoolest ta jäi seal ellu. Ida, Heino ja Helgi ei sattunud repressioonide alla, kuid pidid nii kaua iseseisvalt hakkama saama. 1941. aasta septembris pääses Julius vanglast tänu Saksa võimu saabumisele.⁶¹ 1941. aasta oktoobris liitus ta Omakaitsega, kus osales näiteks vangide konvoide saatmises vanglasse ja osales ka mitmetes partisanide vastastes operatsioonides. Lisaks sellele täitis ta valve- ja karistusülesandeid Kuressaare vanglas.⁶² Samal ajal tegeles Ida (vt lisa 3 joonis 14) laste ja talu eest hoolitsemisega. Julius oli Omakaitse liige kuni Nõukogude võim Saaremaal taastati 1944. aasta septembris. Julius arreteeriti uuesti 1944. aasta detsembris, 1945. aasta jaanuaris saadeti ta Tallinna vanglasse ja ta üle peeti kohut 1945. aasta 17. aprillil. Julius proovis kohtus väidelda, et teda sunniti liituma Omakaitsega ja ta ei osalenud üheski muus tegevuses peale vangide konvoide saatmise. Tema vastu tunnistanud Siim Eduard, kes oli üks vangidest, keda Julius oli konvoeerinud, väitis, et Julius osales lisaks konvoide saatmisele Nõukogude meelsete jahtimises ja ka hukkamises. Kohus otsustas, et Juliuse karistus on 10 aastat vangilaagris ja 5 aastat asumist Leningradi oblastis. kus ta suri 1945. aasta 4. juunil oma juba nõrga tervise tõttu.⁶³ Pärast sõda pidid Mäed toime tulema kollektiviseerimisega - neilt võeti ära 13,1 hektarit maad ja ka mitmeid taluloomi.⁶⁴ Heino, Helgi ja Ida pidid toime tulema nüüd uue Nõukogude korra all, mis neid väga ei sallinud. Sellegipoolest olid nad töökad ja proovisid toime tulla sellega, mis neil alles jäi. Hiljem prooviti 1949. aasta küüditamiste käigus ülejäänud pere ka küüditada, kuid nad suutsid end edukalt Nõukogude sõdurite eest peita. Peitmine oli edukas tänu sellele, et üks naabrinaise tuttav oli Nõukogude ametnik ja oli kuulnud infot võimaliku küüditamise kohta. Selle peale võttis Juliuse õde, Leena, nad enda juurde peitu. Nad elasid Leena juures kuni 1949. aasta maini, kui oli kindel, et nad saavad tagasi koju naasta. Hiljem, 1954. aastal läks Heino Ukrainasse Nõukogude armeesse teenima (vt lisa 3 joonis 15).⁶⁵

2.4. Isa emapoolse suguvõsa lugu

Minu isa emapoolse suguvõsa haru moodustavad Pihod ja Väärid. Pihod pärinevad Põlvamaalt, Meemaste külast ja Väärid samuti Põlvamaalt, Perist.

⁶¹ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

⁶² Rahvusarhiiv, ERAF.129SM.1.6329-2. MÄGI Julius Karl (1900).

⁶³ Rahvusarhiiv, ERAF.3-N.1.3565. MÄGI, Heino Juliuse p. 1930 Saaremaa. MÄGI, Helgi Juliuse t. 1935 Saaremaa. MÄGI, Ida Ado t. 1895 Saaremaa.

⁶⁴ Rahvusarhiiv, ERAF.129SM.1.6329-2. MÄGI Julius Karl (1900).

⁶⁵ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

2.4.1. Pihode ja Vääride lugu

Albert Piho (vt lisa 3 joonis 16) sündis 25. aprillil 1912. aastal Põlvamaal, Meemastes. Tema varasemast elust ei ole säilinud palju infot - ta käis koolis Põlvas ja pidi selle pooleli jätma 3. klassi lõpuks, kuna tema isa Samuel suri 1920. aastal ja seetõttu ei olnud peres kedagi peale ema Emilie, kes talutöödega tegeleks. Albertil oli ka vanem vend Vilhelm, kes sündis 1908. aastal, kuid tema ei olnud võimeline samas mahus talutöödega kaasa aitama, kuna tal oli kuueaastaselt kopsupõletik ja sai sellest püsivaid tüsistusi. Talul oli umbes 3 hektarit põllumaad ja 20 hektarit muud maad. Albertit iseloomustati kui tööka ja tasakaaluka inimesena. Tema abikaasa, Alma Piho (sünninimega Vääri), sündis 2. aprillil 1911. aastal Võrus, Võrumaal. Väärid elasid tegelikult samuti Põlvamaal, kuid Peris. Alma käis Sika algkoolis.⁶⁶

Pärast abiellumist kolisid Alma ja Albert (vt lisa 3 joonis 17) 1931. aastal Metstesse, Põlvamaale, Vana-Holvandi talu. Samuel oli selle maa Albertile pärandanud (Meemaste maa jäi Vilhelmile ja Emiliele). Sõja eel olid mõlemad Pihod hõivatud talu tegevustes. Kuna Alma ja Albert olid töökad, siis said nad enne sõda oma maid ka laiendada, ostes 1937. aastal omale maad juurde. Põllumaa laienes 10 hektari pealt 12 ha peale ja osteti juurde ka muud maad umbes 10 hektari väärtuses. Kokku oli neil maad 36 ha. Hiljem, 1939. aastal kolis Emilie nende juurde, kuna ei suutnud üksi toime tulla talu ülalpidamisega. Vilhelm oli 1936. aastal Põlvasse kolunud ja seega polnud kedagi, kes Emiliat aitaks..⁶⁷

II maailmasõda algas 1939. aastal 1. septembril.⁶⁸ Seoses sõja algusega käis Albert välja mõtte põgeneda välismaale, kuna tema nägi potentsiaalses Nõukogude okupatsioonis suurt ohtu oma perele. Kuna nende talu oli edukam ja rikkam kui keskmised talud, siis arvas Albert, et Nõukogude võim võib pidada tema pere kulakuteks ja nad maha lasta. Põgenemisplaan jäi ikkagi katki, kuna Emiliel tekkis tugev kopsupõletik ja Albert ei tahtnud teda üksi talu jätta. Samuti sündis 1940. aasta alguses poeg Aavo (vt lisa 3 joonis 18), mis takistas samuti põgenemist.⁶⁹

⁶⁶ Piho, O. (2025). Intervjuu Linda Pihoga. (sünd 1942, elukoht Tartu). Läbi viidud 13.06.2025. Materjalid töö autori valduses.

⁶⁷ Piho, O. (2025). Intervjuu Linda Pihoga. (sünd 1942, elukoht Tartu). Läbi viidud 13.06.2025. Materjalid töö autori valduses.

⁶⁸ Stone, N. (2013). Teine maailmasõda: lühike ajalugu. Tallinn: Varrak. lk 45.

⁶⁹ Piho, O. (2025). Intervjuu Linda Pihoga. (sünd 1942, elukoht Tartu). Läbi viidud 13.06.2025. Materjalid töö autori valduses.

28. septembril 1939. aastal sõlmiti Moskvast Eesti ja Nõukogude Liidu vahel baaside leping ja 17. juunil 1940. aastal hakkas Nõukogude riigikord Eestis.⁷⁰ Mõned tema naabertalunikud otsustasid liituda metsavendadega ja Albert oli nende aktiivne toetaja. Albert ja Alma käisid korduvalt salaja metsas metsavendadele toitu, riideid ja muid vajalikke esemeid viimas. Albert ise osutas alguses passiivset vastupanu, näiteks andis ta ühele Nõukogude sõdurile halvaks läinud piima, kui too talusse sisse tungis ja süüa ja juua nõudis.⁷¹

Passiivne vastupanu muutus aktiivseks vastupanuks, kui Saksamaa alustas sissetungi Nõukogude Liitu 1941. aastal 22. juunil.⁷² Kui sakslased hakkasid lähenema Eesti aladele, liitus Albert metsavendadega Eesti vabastamiseks. Olles pärast Nõukogude okupatsiooni veel rohkem Nõukogude režiimi vastu meelestatud, liitus ta augustis 1941 Saksa Omakaitsega, kus hakkas tegelema kommunistide otsimise ja kinni püüdmisega ja sildade ja maanteed valvema. Nõukogude dokumentide järgi asus Alberti talus peastaap, kust jahiti mitmeid erinevaid prominentseid kommuniste. Nõukogude dokumentide kohaselt olevat Alberti juhitud rühm arresterinud ja maha lasknud üle kahekümne Põlvamaa ja Võrumaa kommunisti.⁷³ Selle koha peal tekkis vastuolu perekondlike mälestustega, mille järgi Albert küll tegeles aktiivselt kommunistide jahtimisega, kuid tema maha laskmisega ei tegelenud, vaid jättis selle Saksa julgeolekuorganite teha. Samuti väidavad perekondlikud allikad, et see number jäi alla kümne, mitte ei olnud kakskümmend.⁷⁴ 1942. aastal sündis Albertil ja Almal tütar Linda (vt lisa 3 joonis 19). Peale kommunistide jahtimise tegelesid Albert ja Alma oma talu arendamisega, ehitades omale uue maja 1943. aastal.⁷⁵

1944. aasta jaanuaris, kui Nõukogude väed hakkasid Eestile lähenema, kuulutasid sakslased välja sundmobilisatsiooni. Sundmobiliseerimise käigus liitus Albert 20. Eesti SS-diviisiga. Ta saadeti võitlema Narva rindele, kus ta võitles mitmetes lahingutes, näiteks Sinimägedes lahingus. Nõukogude allikate järgi võeti ta Sinimägedes 1944. augustis vangi ja saadeti septembris 1944 Eesti NSV-sse tagasi.⁷⁶ Ei ole teada täpselt, mis 1944. augusti ja septembri

⁷⁰ Laar, M., Hiio, T. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum. lk 193-194.

⁷¹ Piho, O. (2025). Intervjuu Linda Pihoga. (sünd 1942, elukoht Tartu). Läbi viidud 13.06.2025. Materjalid töö autori valduses.

⁷² Piho, O. (2025). Intervjuu Linda Pihoga. (sünd 1942, elukoht Tartu). Läbi viidud 13.06.2025. Materjalid töö autori valduses.

⁷³ Rahvusarhiiv, ERAF.3-N.1.4352. PIHO, Aavo Alberti p. 1940 Võrumaa. PIHO, Alma Karli t. 1911 Võrumaa. PIHO, Linda Alberti t. 1942 Võrumaa.

⁷⁴ Piho, O. (2025). Intervjuu Linda Pihoga. (sünd 1942, elukoht Tartu). Läbi viidud 13.06.2025. Materjalid töö autori valduses.

⁷⁵ Piho, O. (2025). Intervjuu Linda Pihoga. (sünd 1942, elukoht Tartu). Läbi viidud 13.06.2025. Materjalid töö autori valduses.

⁷⁶ Rahvusarhiiv, ERAF.3-N.1.4352. PIHO, Aavo Alberti p. 1940 Võrumaa. PIHO, Alma Karli t. 1911 Võrumaa. PIHO, Linda Alberti t. 1942 Võrumaa.

vahel juhtus, kuid tõenäoliselt saadeti Albert filtreerimislaagrisse, kust ta vabaks lasti. Pere allikate järgi ei ole teada, mis tolle vahemiku vahel juhtus, kuna Albert ei käsitlenud seda teemat perega. Pärast seda naasis ta koju pere juurde.⁷⁷

Pärast sõda oli vaja elada Nõukogude okupatsiooni all - enamuse Pihode maid kollektiviseeriti, kuid sellegipoolest läks nendel majanduslikult päris hästi, kuna Alma ja Albert olid mõlemad töökad ja ettevõtlikud. Nende majanduslik edu tekitas naabrite seas kadedust ja seetõttu otsustati Albert oma SS-i kuuluvuse tõttu Nõukogude julgeolekuorganitele üles anda. 14. märtsil 1949 mõisteti Albert, Aavo, Linda ja Alma Nõukogude kohtu poolt süüdi NSVL kriminaalkodeksi paragrahv §58-1a põhjal asumisele Siberisse 25 aastaks.⁷⁸ 1949. aastal, 25. märtsil tulid Nõukogude sõdurid Vana-Holvandi tallu ja käskisid kogu perel asuda asumisele Siberisse. Emilie ja Linda ei olnud õnneks tol hetkel talus ja nemad pääsesid küüditamisest. Linda jäi seega Emilie hoole alla tolle hetkeni, kuni Alma, Albert ja Aavo Siberist tagasi tulid.⁷⁹ Alma, Albert ja Aavo saadeti asumisele Irkutski oblastisse, kust nad vabanesid alles 1958. aastal.⁸⁰

⁷⁷ Piho, O. (2025). Intervjuu Linda Pihoga. (sünd 1942, elukoht Tartu). Läbi viidud 13.06.2025. Materjalid töö autori valduses.

⁷⁸ Rahvusarhiiv, ERAF.3-N.1.4352. PIHO, Aavo Alberti p. 1940 Võrumaa. PIHO, Alma Karli t. 1911 Võrumaa. PIHO, Linda Alberti t. 1942 Võrumaa.

⁷⁹ Piho, O. (2025). Intervjuu Linda Pihoga. (sünd 1942, elukoht Tartu). Läbi viidud 13.06.2025. Materjalid töö autori valduses.

⁸⁰ Rahvusarhiiv, ERAF.3-N.1.4352. PIHO, Aavo Alberti p. 1940 Võrumaa. PIHO, Alma Karli t. 1911 Võrumaa. PIHO, Linda Alberti t. 1942 Võrumaa.

3. II maailmasõjas tekkinud valikute tõlgendamine minu suguvõsa loo abil

Eesti sattus sõjas kahe suurvõimu, Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahele. Seetõttu polnud Eestil väikese rahvana realistlikku lootust neutraalseks jääda nii riigina kui ka rahvana. Eestlastel oli II maailmasõja ajal 3 põhilist valikut: kas teha koostööd Saksa või Nõukogude võimuga, või jääda neutraalseks.⁸¹ Kollaborandiks loen ka siin töös sundmobiliseerituid. Minu suguvõsa loo põhitegelastest asusid Saksa võimuga koostööle Julius Karl Mägi ja Albert Piho, Nõukogude võimuga Sergei Lääts ja neutraalseks otsustas jääda Aleksander Pehme.

Saksa võimu kollaborandid Albert Piho ja Julius Mägi pärinesid mõlemad pisut üle keskmise rikkusega või siis keskmise rikkusega peredest. Albert oli küll kohustusliku 3. klassi ja Julius 4. klassi haridusega, kuid nad olid mõlemad iseloomult töökad ja proovisid pakkuda oma perele võimalikult head elu. Mõlemad olid Eesti Vabariigi korra suhtes hästi meelestatud ja Nõukogude ideoloogia vastu. Julius kuulus vahemikus 1934-1939 ka Kaitseliidu Saaremaa malevasse.⁸² Nende mõlema aeg esimese Nõukogude okupatsiooni all ei olnud meeldiv. Julius veetis enamus oma aega esimesest okupatsioonist vanglas, kus teda piinati ja peksti.⁸³ Albert muretses oma pere ja enda pärast, kuna neil oli keskmisest suurem talu. Samuti aitas Albert oma naabertalunikest metsavendi ja osutas Nõukogude võimule passiivset vastupanu.⁸⁴ Kui Natsi-Saksamaa alustas oma sissetungi Nõukogude Liitu 22. juunil 1941⁸⁵, siis mõlemad olid Nõukogude okupatsiooni vastu veel negatiivsemalt meelestatud kui kunagi varem. Neid mõlemaid ärgitas liituma sakslastega tugev viha, mida paljud eestlased pärast esimese okupatsiooni algust tundsid. Albert liitus Saksa vägede lähenedes esialgu metsavendadega ja hiljem augustis 1941 Omakaitsega.⁸⁶ Julius vabastati vanglast septembris ja liitus Omakaitsega 1941. aasta oktoobris.⁸⁷ Omakaitstes täitsid mõlemad erinevaid valvetöid ja töid, mis hõlmasid kommunistide ja partisanide jahtimist. Kommunismivastasus oli mõlemal suur - ja seda said nad Omakaitstes realiseerida. Albert liitus 1944. aastal sundmobilisatsiooni käigus 20. Eesti Relva-SS-i diviisiga, võideldes erinevates lahingutes kuni 1944. aasta augustini, kus ta Sinimägedes vangi võeti.⁸⁸ Julius oli Omakaitse liige kuni 1944. aasta septembrini, kui

⁸¹ Angermann, N., Brüggemann, K. (2020). Baltimaade ajalugu. Tallinn: Varrak. lk 260.

⁸² Rahvusarhiiv, ERAF.129SM.1.6329-2. MÄGI Julius Karl (1900).

⁸³ Rahvusarhiiv, ERAF.129SM.1.6329-2. MÄGI Julius Karl (1900).

⁸⁴ Piho, O. (2025) Intervjuu Linda Pihoga. (sünd 1942, elukoht Tartu). Läbi viidud 13.06.2025. Materjalid töö autori valduses.

⁸⁵ Stone, N. (2013). Teine maailmasõda: lühike ajalugu. Tallinn: Varrak. lk 45.

⁸⁶ Rahvusarhiiv, ERAF.3-N.1.4352. PIHO, Aavo Alberti p. 1940 Võrumaa. PIHO, Alma Karli t. 1911 Võrumaa. PIHO, Linda Alberti t. 1942 Võrumaa

⁸⁷ Rahvusarhiiv, ERAF.129SM.1.6329-2. MÄGI Julius Karl (1900).

⁸⁸ Rahvusarhiiv, ERAF.3-N.1.4352. PIHO, Aavo Alberti p. 1940 Võrumaa. PIHO, Alma Karli t. 1911 Võrumaa. PIHO, Linda Alberti t. 1942 Võrumaa

taastati Nõukogude võim Saaremaal. Mõlema saatus pärast sõda ei olnud ilus - Julius vangistati juba 1945. aasta aprillis ja ta suri 1945. aasta juunis.⁸⁹ Albert pääses filtreerimislaagrist pärast vangi sattumist ja sai veel 5 aastat vabaduses elada, kuni 1949. märtsini, kus tema ja mitmed pereliikmed küüditati.⁹⁰ Nende lugude põhjal võib järeldada, et paljud Saksa Omakaitsega liitunud eestlased olid töökad ja majanduslikult paremal järjel, kuna neil oli Nõukogude okupatsiooni tingimustes rohkem kaotada. Eestis oli 50 000 inimest ainuüksi Relva SS-is ja 40 000 Omakaitset.⁹¹ Enamus Omakaitse inimesi olid ka Eesti Relva SS-is hiljem, kuid kogu arv Saksa kollaborante jääb kuskil 70 000 juurde.⁹² 1941. aasta 1. detsembri rahvaloenduse põhjal elas Eestis ligikaudu 1,1 miljonit inimest.⁹³ See tähendaks, et ümardatult 6,3% Eesti rahvaarvust 1941. aasta seisuga olid kollaborandid sakslastega. Enamus neid kollaborante olid mehed, keda oli umbes 450 000.⁹⁴ See tõstaks Saksa kollaborantide protsendi 15,5% peale kogu meeste populatsioonist.⁹⁵ See number viitab, et Saksa poolel osalejate arv minu suguvõsas on tolle aja kohta tavaline ja minu suguvõsaliikmed selle koha pealt ei erine.

Nõukogude kollaborantiks oli Sergei Lääts. Tema tuli vaesemast perest. Ta oli iseloomult väga mässuline, äkiline ja ei olnud järjepidev oma õpingutes. Koolis sattus ta kaklustesse ja tal jäi haridustee lõpuks I maailmasõja tõttu pooleli.⁹⁶ Pärast kooli osales ta Saaremaa mässus, kus sai selgeks tema vastasus Eesti riigi suhtes. 1924. aastal kohustuslikku kaitseväge ajateenistust täites mõisteti ta sõjakohtu poolt süüdi käsu mitte täitmisel.⁹⁷ Ta elas enne sõda oma perega oma vanemate juures. Kui Nõukogude võim tuli, nägi tema võimalust karjääri teha.⁹⁸ Septembris 1940 võeti ta kommunistlikusse parteisse ja määrati Kärila rajooni volinikuks. Samuti liitus ta MOPRiga (Rahvusvaheline Revolutsioonivõitlejate Abistamise

⁸⁹ Rahvusarhiiv, ERAF.129SM.1.6329-2. MÄGI Julius Karl (1900).

⁹⁰ Rahvusarhiiv, ERAF.3-N.1.4352. PIHO, Aavo Alberti p. 1940 Võrumaa. PIHO, Alma Karli t. 1911 Võrumaa. PIHO, Linda Alberti t. 1942 Võrumaa

⁹¹ 75 aastat teise maailmasõja lõpust Euroopas: Eesti ja teine maailmasõda. (2020). Välisministeeriumi koduleheküljel.

<https://www.vm.ee/uudised/75-aastat-teise-maailmasoja-lopust-euroopas-est-ja-teine-maailmasoda> (14.01.2025).

⁹² Maiste, M. Berendsen, V. (2017). Rahvastiku registreerimine Eestis 1. detsembril 1941: taust, korraldus, allikad, 1. *Tuna - ajalookultuuri ajakiri*. lk 41.

⁹³ Maiste, M. Berendsen, V. (2017). Rahvastiku registreerimine Eestis 1. detsembril 1941: taust, korraldus, allikad, 1. *Tuna - ajalookultuuri ajakiri*. lk 38.

⁹⁴ Maiste, M. Berendsen, V. (2017). Rahvastiku registreerimine Eestis 1. detsembril 1941: taust, korraldus, allikad, 1. *Tuna - ajalookultuuri ajakiri*. lk 39.

⁹⁵ Maiste, M. Berendsen, V. (2017). Rahvastiku registreerimine Eestis 1. detsembril 1941: taust, korraldus, allikad, 1. *Tuna - ajalookultuuri ajakiri*. lk 57.

⁹⁶ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

⁹⁷ Rahvusarhiiv, ERA.927.3.2143. Sõdur Lääts, Sergei süüdistus 1924. aasta mais käsu täitmata jätmises.

⁹⁸ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

Organisatsioon) lihtliikmena. 1940. aasta detsembrikuus määrati ta spekulatsiooni ja riigivaranduste raiskamise vastu võitleva osakonna juhiks, mille kohal ta oli kuni Nõukogude valitsuse languseni. Lisaks kõigele sellele võeti ta tööle miilitsasse kui Saaremaa miilitsa sabotaaži osakonna ülem. Ta tegeles aktiivselt perede küüditamisega 1940. juuniküüditamise ajal.⁹⁹ Saksa vägede tulekuga saatis ta oma pere Nõukogude Liidu avarustesse ja jäi ise Saaremaale. SD (*Sicherheitspolizei*) arreteeris ta 1941. aasta detsembris.¹⁰⁰ Saksa okupatsiooniga tema tegevus oma ametites lõppes ja ta hukati 1942. aasta aprillis.¹⁰¹ Tema loo põhjal saab tõlgendada, et Nõukogude okupatsiooniga mindi kollaborantideks oma vaese perekondliku tausta tõttu, ideoloogilisest fanatismist ja vastumeelestatusest Eesti riigi vastu. Nõukogude kollaborante oli ligikaudu hinnanguil 30 000 Punaarmees ja kuskil 25 000 muudes organisatsioonides ja Venemaal, ehk kokku 55 000.¹⁰² Võttes arvesse 1941. a detsembri rahvaloendust, siis protsentuaalselt umbes 5% rahvastikust olid Nõukogude kollaborandid ja meestest oli neid umbes 11,1%.¹⁰³ Võrreldes Saksa kollaborantidega oli neid vähem ja seda võib tõlgendada esimese Nõukogude okupatsiooni jõhkruks kui ka Saksa vägede kiire edenemise kontekstis, kuna suur osa Lõuna-Eestist jäi sundmobilisatsioonist Punaarmeesse puutumata ja inimesed ei soovinud Nõukogude võimuga koostööd teha.¹⁰⁴ Arvuliselt vastavad need numbrid ka minu suguvõsa loole, Nõukogude poolel oli vähem eestlasi kui Saksa poolel.

Suguvõsa neutraalse poole näiteks on Aleksander Pehme. Tema pärineb tolle aja kohta vaesest suguvõsast, mitmelapselisest perest. Aleksander oli iseloomult korralik ja ta läbis kooli edukalt. Lisaks oli ta edumeelne ja töökas ning proovis vaesetes tingimustes enda ja oma pere elujärge võimalikult heaks teha.¹⁰⁵ Kui Nõukogude väed 1940. aastal Eesti okupeerisid¹⁰⁶, ootasid Aleksandrit ees mitmed raskused - ta vallandati oma töökohalt haigla ehitusel Kuressaares ja pere jaoks tähtis tegevus kalastamine oli raskendatud. Sellegipoolest otsustas ta, et nende pere ei hakka võõrvõimule vastupanu osutama, et tõsta nende võimalusi ellu jäämiseks. See strateegia osutus edukaks, sest nad elasid üle nii mõlemad Nõukogude

⁹⁹ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

¹⁰⁰ Rahvusarhiiv, ERA.R-54.2.21, LÄÄTS, Sergei Aleksandri p (sünd 23. juuli 1903).

¹⁰¹ Rahvusarhiiv, ERAF.13.2.81. Lääts, Sergei.

¹⁰² Maiste, M. Berendsen, V. (2017). Rahvastiku registreerimine Eestis 1. detsembril 1941: taust, korraldus, allikad, 1. Tuna - *ajalookultuuri ajakiri*. lk 51.

¹⁰³ Maiste, M. Berendsen, V. (2017). Rahvastiku registreerimine Eestis 1. detsembril 1941: taust, korraldus, allikad, 1. Tuna - *ajalookultuuri ajakiri*. lk 57.

¹⁰⁴ Angermann, N., Brüggemann, K. (2020). Baltimaade ajalugu. Tallinn: Varrak. lk 260.

¹⁰⁵ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

¹⁰⁶ Angermann, N., Brüggemann, K. (2020). Baltimaade ajalugu. Tallinn: Varrak. lk 256.

okupatsioonid ja ka Saksa okupatsiooni. Saksa okupatsiooni ajal oli piirkonna taludele pandud kõrged normid, mille täitmisega oli kõigil ümbruskonna taludel raskusi. Aleksander ja tema pere leidsid tee välja sellest puskari tootmisega. 1943. aastaks, kui sõjaõnn oli Saksamaa vastu pöördunud, hakati tegema põgenemisplaani. Pandi valmis paat, et minna Rootsi, kuid viimasel hetkel otsustati turvalisuse kaalutlustel Eestisse jääda. Nende strateegia võõrvõimule meele järele olemine töötas ja pea kõik Aleksandri pereliikmed elasid sõja üle ja ei sattunud sõja ajal kui ka pärast sõda repressioonide alla.¹⁰⁷ Aleksander Pehme lugu on lugu Eesti äärealadel elavast vaesest perest, kellel ei ole erilist ühendust erinevate poliitiliste ideoloogiatega ja kes soovisid lihtsalt sõja üle elada kas kohale jäädes või põgenedes. Nende lugu on pigem haruldus, kus ükski okupatsioonivõim neid otseselt taga ei kiusanud, kuna neil olid olemas kindlad oskused, millega okupatsioonivõimule kasulik ja meele järgi olla ilma otsese kollaboratsioonita.

Minu suguvõsa lugu on Eesti ajaloo kontekstis pigem tüüpiline. Minu suguvõsas oli lugusid nii Saksa, Nõukogude kollaborantidest ja ka inimestest, kes sõjategevuses üldse ei osalenud. Võttes arvesse nende sugulaste finantsilist, emotsionaalset ja ideoloogilist tausta, võib järeldada, et nende valikud sõjas olid tolle aja kohta tüüpilised. Majanduslikult kindlamal järjel ja haritumad inimesed kaldusid liituma Saksa struktuuridega, vaesemad ja rahulolematumad Nõukogude organisatsioonidega. Nende vahepealses seisus olevad perekonnad pigem olid oportunistid, et leida viisi põgeneda ja nad ka proovisid võimudele piisavalt meele järele olla, et nad repressioonide alla ei satuks. Nende võimudele meele järele olemiseks kasutati mitmeid vahendeid, nagu Pehme ja Tarkmeelte suguvõsa näitel näiteks tehti puskarit võõrvõimu sõduritele. Samuti võib käsitleda nende valikuid numbrilises kontekstis: võttes arvesse protsente, mida ma olen eelpool välja toonud (umbes 11,1% kogu arv Eesti meestest Nõukogude kollaborandid, 15,5% Saksa kollaborandid)¹⁰⁸, siis minu suguvõsa lugu oleks samuti tüüpiline, sest sõjaväes ja ametites päriselt osaleda saanud inimeste protsent oleks veel väiksem ja see protsent oleks lähedane minu lähedaste valikutega.

¹⁰⁷ Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

¹⁰⁸ Maiste, M. Berendsen, V. (2017). Rahvastiku registreerimine Eestis 1. detsembril 1941: taust, korraldus, allikad, 1. *Tuna - ajalookultuuri ajakiri*. lk 57.

Kokkuvõte

Uurimistöö eesmärk oli mõista, kuidas II maailmasõda mõjutas minu suguvõsa, mis mõjutas nende valikuid sõja ajal ja kas minu suguvõsa saatus on pigem tüüpiline või erandlik. Eesti sattus II maailmasõjas kahe suurriigi, Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahele. See tähendas, et võimalused säilitada neutraalsus sõjas ja ka oma iseseisvus olid raskendatud. Sõda kujundas meie riigi ajalugu tohutul moel. Eestil tuli toime tulla kahe erineva totalitaarse okupatsioonivõimu repressioonidega, mis hõlmasid näiteks küüditamisi ja hukkamisi. See okupatsioonivõimude vaheldumine ja sõda sundis ka inimesi tegema raskeid valikuid.

Uurisin oma suguvõsa ajalugu suuliste pärimuste, arhiivis olevate dokumentide ja ka muude kirjalike allikate abil. Suulise pärimuse korjamiseks viisin läbi intervjuusid Linda Pihoga, kes oli elus II maailmasõja ajal, kui ka Heljo Mäega, kes on sündinud pärast seda. Arhiividokumente uurisin ma Rahvusarhiivis, Tartus. Uurisin nii digitaalseid dokumente kui ka kirjalikke dokumente. Mitmete arhiividokumentide jaoks pidin kasutama ka venekeelset tõlki. Kõik need allikad aitasid mul mõista oluliselt rohkem II maailmasõja ajal Eestis toimunud sündmusi ja kuidas inimesed nendel rasketel aegadel hakkama said. Samuti aitas uurimistöö parandada mitmeid lünki meie suguvõsa ajaloos, mis olid ajaga tekkinud.

Minu suguvõsa loo põhjal võib tuua mitmeid näiteid sõjas ette tulnud valikutest. Läätsede puhul on näide Nõukogude kollaborandist Sergeist, kes tegi koostööd kommunistide okupatsiooniga, kuna tema oli mässumeelne, vaesest perest ja ei sallinud Eesti Vabariiki. Nende pere elas sõja üle tänu sellele, et Sergei oli Nõukogude kõrge ametnik ja sai perel lasta põgeneda Siberisse. Sergei ise küll hukati sakslaste poolt, kuid perekond sai turvaliselt tagasi Eestisse naasta. Pihode ja Mägede puhul on erinevate valikute näideteks Albert Piho ja Julius Karl Mägi, kes otsustasid teha koostööd sakslastega oma vihast kommunistliku režiimi vastu ja oma finantsilise edukuse tõttu. Nende pere ellujäämisviis oli jääda Eestisse ja olla kollaborandid Saksa võimuga, et kaitsta oma maid ja ennast Nõukogude repressioonide eest. See valik ei osutunud eriti heaks, sest sakslased pidid hiljem taganema Eesti aladelt ja mõlemad hiljem ka represseeriti. Pehmete ja Tarkmeelte valik oli hoopis mitte sõdida ja sõda kodus üle elada. Nemad proovisid ellu jääda mitte pooli valides ja tehes kõike, et okupatsioonivõimudele nähtamatuks jääda. Nende valik oli kõige edukam, ükski pereliige ei surnud otseselt sõja tagajärjel ja nendele rakendunud repressioonid olid minimaalsed. Kõik need erinevad valikud mõjutasid nende perekondade elusid väga erinevalt ja need valikud tehti kõik lootuses paremale elule. Poliitiliselt neutraalseks jäämine oli raskendatud, kuna enamus peresid pidid ühe või teise okupatsiooni all kogema mingeid repressioone. See sundis

ka neid valima üht või teist poolt. Inimeste valikuid ja käitumist ei mõjutanud ainult ka nende ideoloogiline kalduvus, vaid ka nende pere turvalisus ja majanduslikud põhjused.

Minu suguvõsa kogemused sõjas olid Eesti ajaloo kontekstis pigem tüüpilised. Minu suguvõsas oli Saksa ja Nõukogude okupatsioonivõimudega koostööd tegevaid inimesi ja inimesi, kes olid sõjas erapooletud. Valikud ei lähtunud üksnes ideoloogiast, vaid olid seotud sotsiaalse tausta, majandusliku olukorra, isiklike kogemuste ja hirmuga repressioonide ees. Saksa poolel osalenud, Nõukogude võimuga koostööd teinud ja neutraalseks jäänud inimeste osakaal vastab üldjoontes Eesti meeste ja perekondade valikule laiemalt. Seega peegeldab minu suguvõsa üldjoontes keskmist Eesti suguvõsa lugu II maailmasõjas.

Edasiseks uurimustööks võiks tõstatada küsimusi näiteks minu isa isapoolse suguvõsa kohta, kes on pärit Põhja-Osseetiast. Nende kohta küll infot praegusel hetkel ei saaks välispoliitiliste sündmuste tõttu Venemaal, kuid sellegipoolest oleks põnev uurida, mis oli selle suguvõsa haru saatus II maailmasõja ajal.

Märksõnad: ajalugu, suguvõsa, II maailmasõda

Summary

The fate of my family during World War II

Research Paper

2026

The purpose of this research was to understand how the Second World War affected my family, what affected their choices during wartime and how to interpret the events of World War II in Estonia through the history of one family. In addition, the research helped in filling in several gaps in our family's history, which had emerged over time.

The research was done through examining archival documents in the National Archives of Estonia, conducting interviews with relatives who were alive during World War II and with those who were born after it, and by examining other written sources. For several archival documents, a Russian translation needed to be used.

The research shows that World War II had a deep and lasting impact on my family and forced its members to make difficult choices under changing occupation regimes. By studying one family, the research helps to better understand how the war affected ordinary people in Estonia. One of the main results is that my family members responded to the war in different ways: some collaborated with German occupation authorities, some collaborated with Soviet authorities, and some tried to remain neutral. These choices were made in hopes of a better life, and were influenced by personal experiences, fear of repression, economic background, and earlier treatment under occupation rather than clear ideological commitment.

The research demonstrates that collaboration with either occupying power often led to severe consequences. Family members who cooperated with Nazi Germany were later punished by Soviet authorities through imprisonment, deportation, or death. Similarly, cooperation with the Soviet regime led to persecution or execution when the Germans took control. Neutrality did not protect people from hardship either, as families still suffered from economic loss, fear, and repression.

The research concludes that World War II placed Estonians in situations where no choice was without risk. The experiences of my family reflect the wider tragedy of Estonia during the war and show how the consequences of occupation continued long after the fighting had ended.

Keywords: history, family, World War II

Kasutatud allikad

75 aastat teise maailmasõja lõpust Euroopas: Eesti ja teine maailmasõda. (2020).

Välisministeeriumi kodulehekülg.

<https://www.vm.ee/uudised/75-aastat-teise-maailmasoja-lopust-euroopas-eesti-ja-teine-maailmasoda> (14.01.2025).

Angermann, N., Brüggemann, K. (2020). Baltimaade ajalugu. Tallinn: Varrak.

Christensen, E., Abildgaard, A. (2024). Operatsioon Bagration: Stalin maksis Hitlerile kätte. *Imeline Ajalugu* eriväljaanne: Teise maailmasõja otsustavad lahingud, 1.

Suguvõsa. (i.a). Eesti keele sõnaraamat. <https://arhiiv.eki.ee/dict/eks/index.cgi?Q=suguvõsa> (13.10.2025).

Laar, M. (2018). Eesti riigi 100 aastat. I osa. Maapäevast Otto Tiefi valitsuseni. Tallinn: Post Factum.

Maiste, M. Berendsen, V. (2017). Rahvastiku registreerimine Eestis 1. detsembril 1941: taust, korraldus, allikad, 1. *Tuna - ajalookultuuri ajakiri*.

Pajur, A., Tannberg, T. (2006). Eesti ajalugu: õpik gümnaasiumile. 20. sajandist tänapäevani. Tallinn: Avita.

Piho, O. (2024). Intervjuu Heljo Mägiga. (sünd 1962, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 25.12.2024. Materjalid töö autori valduses.

Piho, O. (2025). Intervjuu Linda Pihoga (sünd 1942, elukoht Tartu). Läbi viidud 13.06.2025. Materjalid töö autori valduses.

Puss, F. (i.a). Millest alustada suguvõsa uurimist? Eesti Isikuloo Keskus. <https://www.isik.ee/algus.html> (11.01.2026).

Rahvusarhiiv, ERA.927.3.2143. Sõdur Lääts, Sergei süüdistus 1924. aasta mais käsu täitmata jätmises.

Rahvusarhiiv, ERA.R-54.2.21, LÄÄTS, Sergei Aleksandri p (sünd 23. juuli 1903).

Rahvusarhiiv, ERAF.129SM.1.6329-2. MÄGI, Julius Karl (1900).

Rahvusarhiiv, ERAF.13.2.81. Lääts, Sergei.

Rahvusarhiiv, ERAF.2.1.313. Grupp Saaremaa 1919.a. mässust osavõtnuid.

Rahvusarhiiv, ERAF.3-N.1.3565. MÄGI, Heino Juliuse p. 1930 Saaremaa; MÄGI, Helgi Juliuse t. 1935 Saaremaa; MÄGI, Ida Ado t. 1895 Saaremaa.

Rahvusarhiiv, ERAF.3-N.1.4352. PIHO, Aavo Alberti p. 1940 Võrumaa; PIHO, Alma Karli t. 1911 Võrumaa; PIHO, Linda Alberti t. 1942 Võrumaa.

Rahvusarhiiv, SAMA.190.1.54. Majapidamisraamat Kotlandi küla.

Stone, N. (2013). Teine maailmasõda: lühike ajalugu. Tallinn: Varrak.

Tamkivi, P. (2005). Saarlaste elulood. III. Tallinn: Tallinna Saarlaste Ühendus.

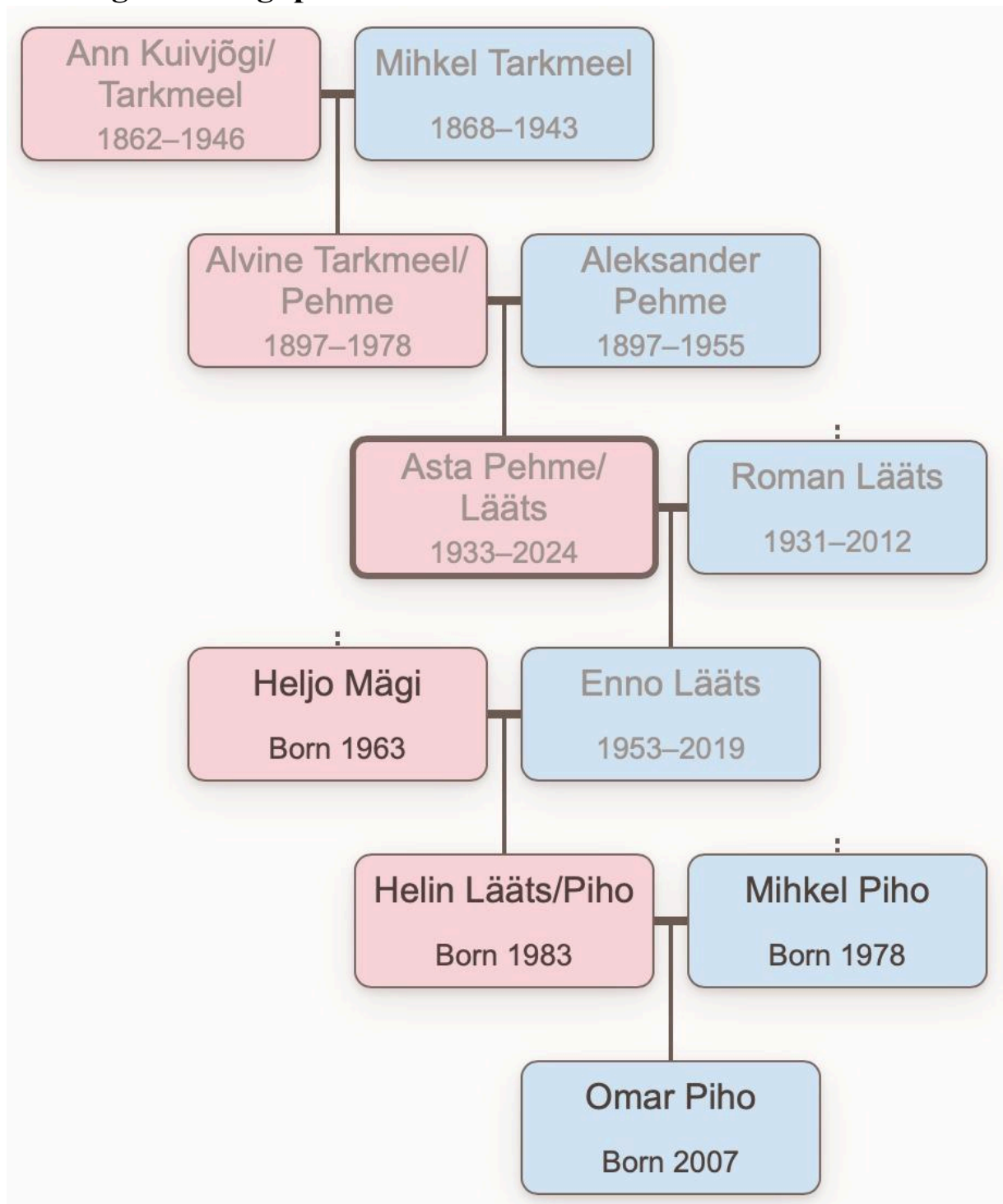
Teine maailmasõda. (2006). Eesti Entsüklopeedia.
http://entsyklopeedia.ee/artikkel/teine_maailmasoda2 (24.05.2025).

Teine maailmasõda. (2025). Vikipeedia. https://et.wikipedia.org/wiki/Teine_maailmasoda (24.05.2025).

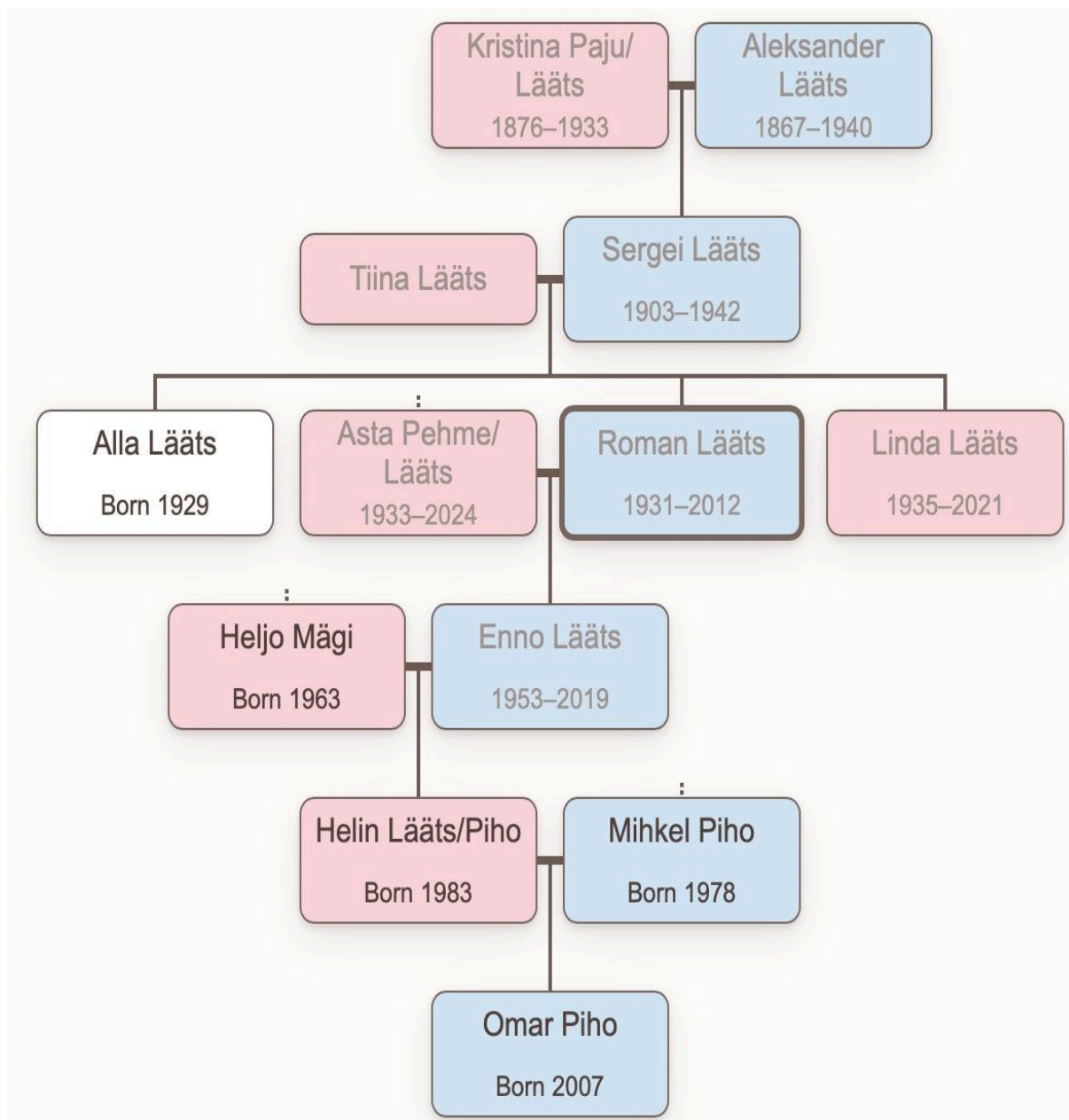
Tähiste, A. (i.a). Teine maailmasõda ja Saaremaa.
<https://teejuht.esap.ee/eesti-ringreis/teine-maailmasoda-ja-saaremaa/> (24.05.2025).

Veldre, T. (2025). Väike-Linnape luud ja lood. *Saarte Hää!*, 16. november.

Lisa 1. Suguvõsa sugupuud.

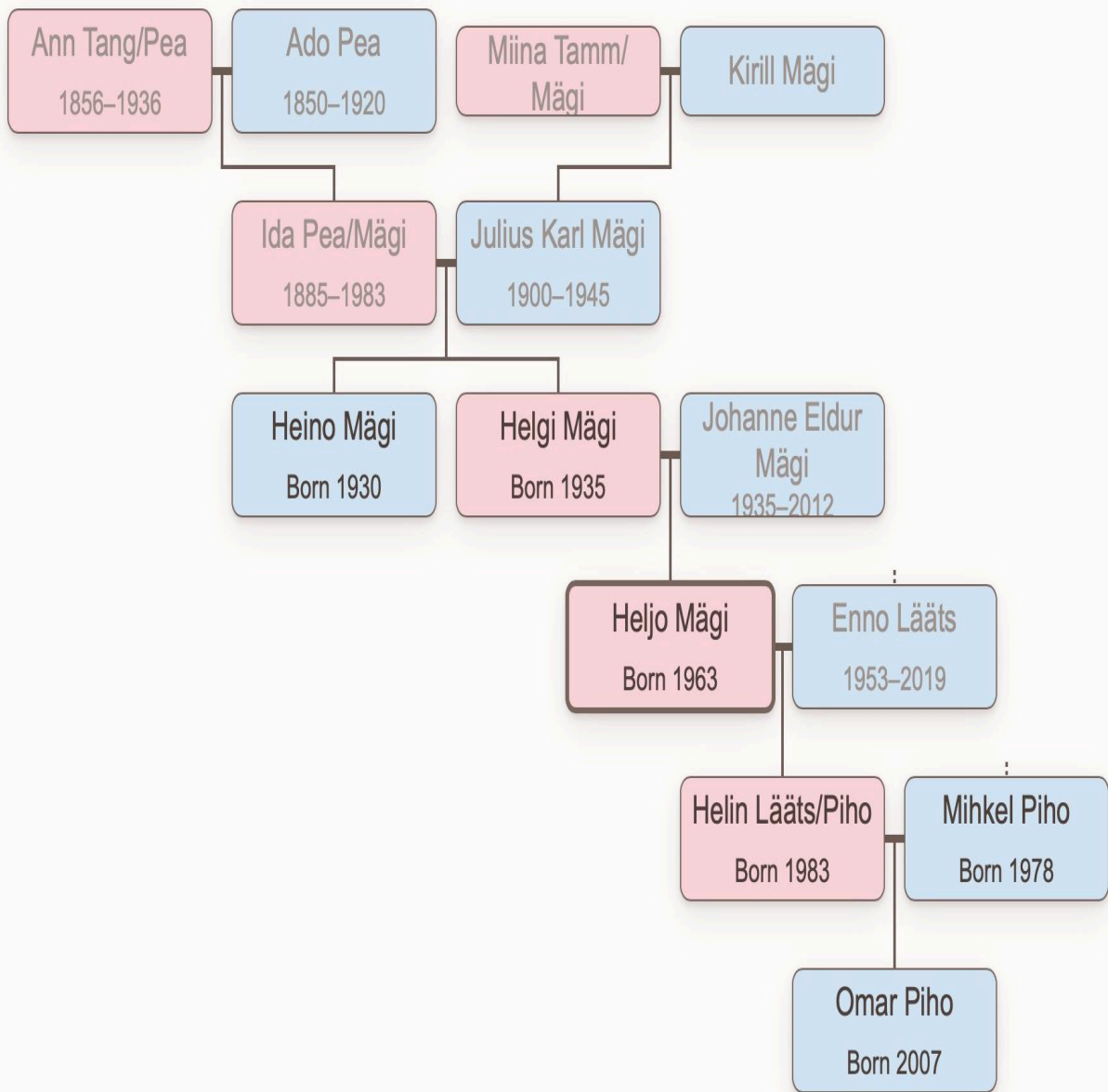

Joonis 1. Pehmete ja Tarkmeelte sugupuu. Sugupuu on kättesaadav ka aadressil:
<https://www.familyecho.com/?c=8euwz64abgbh9gto&f=9526549298690186>

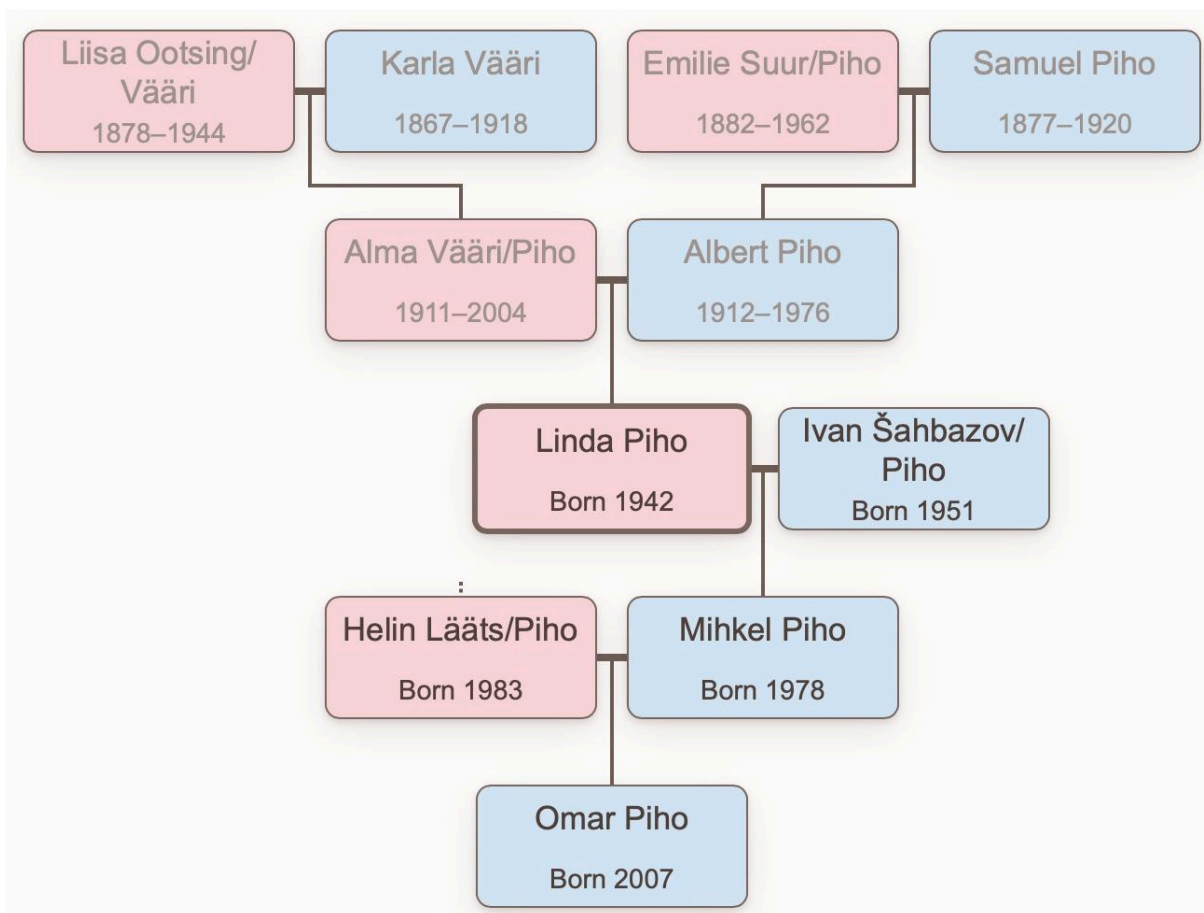

Joonis 2. Läätsede sugupuu. Sugupuu on kättesaadav ka aadressil:

<https://www.familyecho.com/?c=8euwz64abgbh9gto&f=952654929869018>

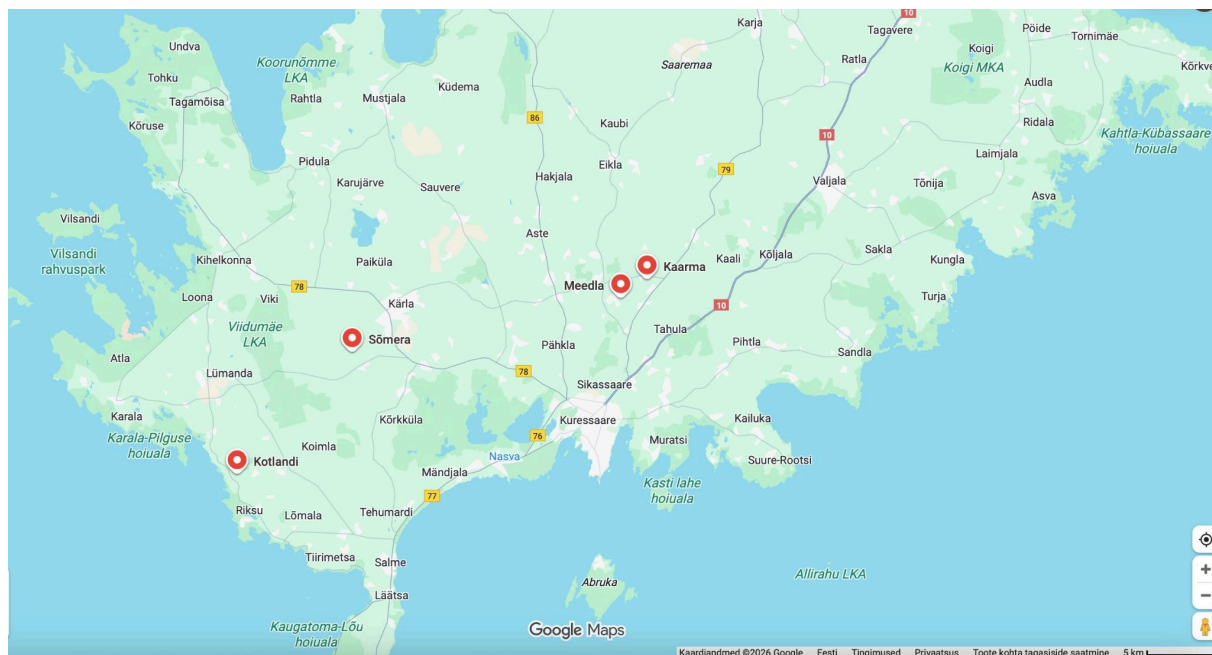

Joonis 3. Mägede ja Peade sugupuu. Sugupuu on kättesaadav ka aadressil:
<https://www.familyecho.com/?c=8euwz64abgbh9gto&f=95265492986901862>

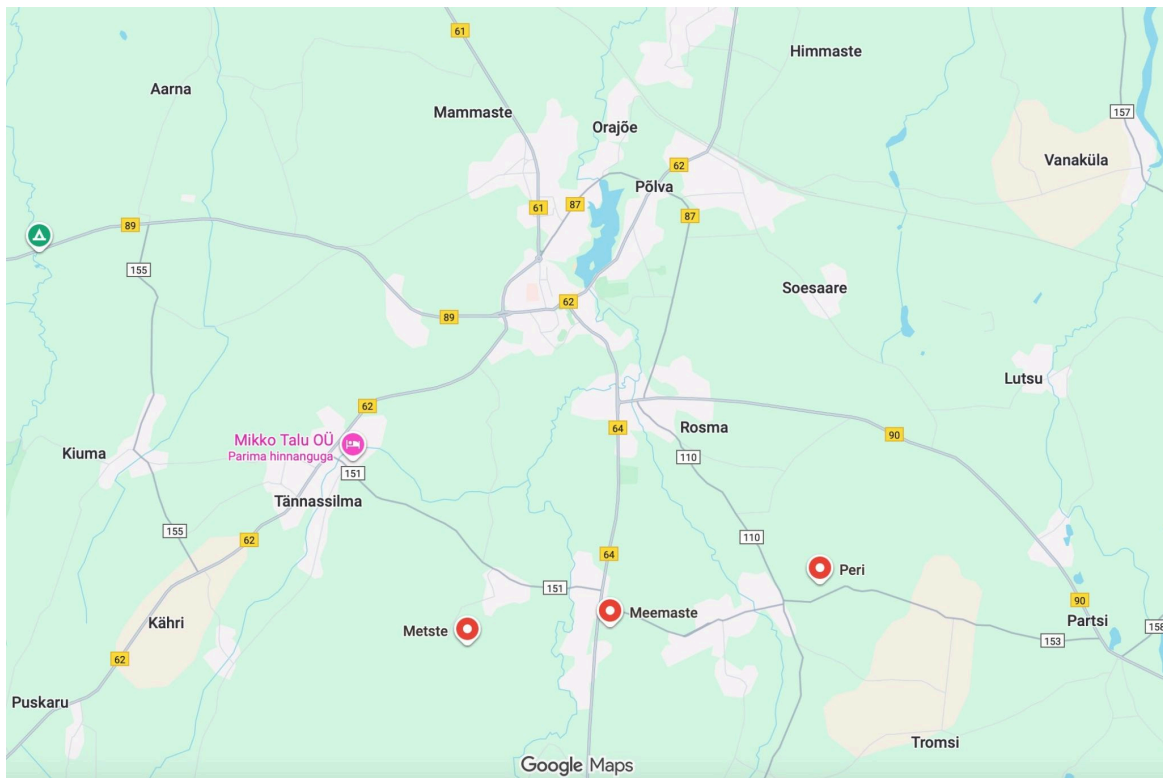
Joonis 4. Pihode ja Vääride sugupuu. Sugupuu on kättesaadav ka aadressil:
<https://www.familyecho.com/?c=8euwz64abgbh9gto&f=95265492986901862>

Lisa 2. Suguvõsa sündmuste toimumise asukohad

Joonis 5. Uurimistöös emapoolse suguvõsa käsitlevate sündmuste ja perede elukohad sõja ajal. Märkitud punaste täppidega kaardil. Kaart on kättesaadav ka aadressil:

<https://maps.app.goo.gl/8CEkRTbyye2nTJ3z7>

Joonis 6. Uurimistöös isapoolse suguvõsa käsitlevate sündmuste ja perede elukohad sõja ajal. Märgitud punaste täppidega kaardil. Kaart on kättesaadav ka aadressil: <https://maps.app.goo.gl/3LfZJ9EiAs3rSt2v6>

Lisa 3. Fotod pereliikmetest.

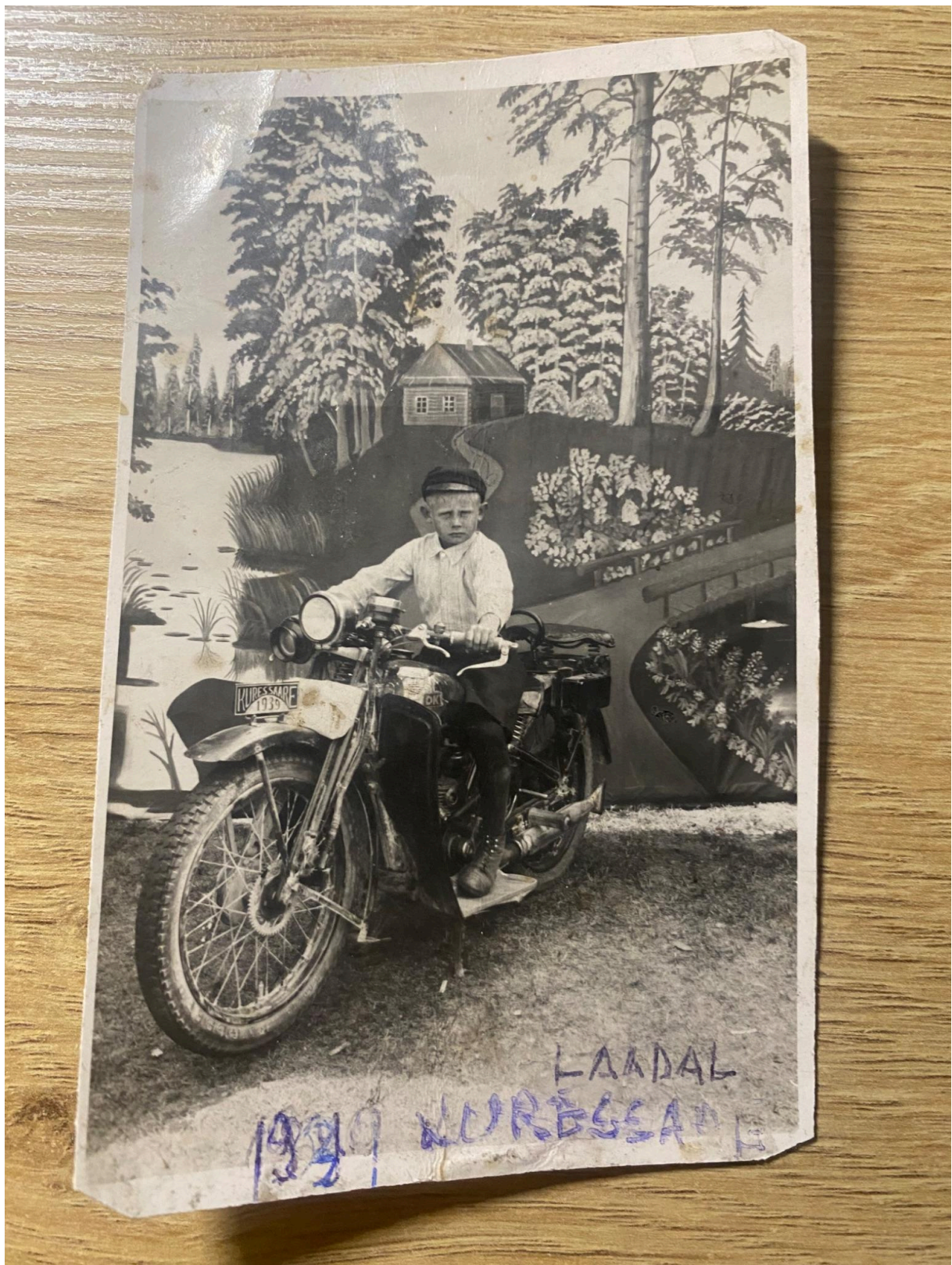

Joonis 7. Aleksander Pehme ja Alvine Pehme pulmapilt. Pilt tehtud 1923. aasta 8. juulil. Foto pärineb erakollektsioonist

Joonis 8. Pilt grupist, kes võtsid 1919. aasta Saaremaa mässust osa. Sergei Lääts on pildil kõige vasakpoolsem.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Rahvusarhiiv, ERAF.2.1.313. Grupp Saaremaa 1919.a. mässust osavõtnuid.

Joonis 9. Roman Lääts 1939. aastal Kuressaare laadal. Pilt tehtud 1939. aastal. Foto pärineb erakollektsioonist

Joonis 10. Vasakult: Tiina, Linda, Alla ja Roman Lääts aias naabrinaisega Elviga. Foto tehtud 1947. aastal. Foto pärineb erakollektsioonist

Joonis 11. Roman Lääts teenimas Balti laevastikus. Pilt tehtud 28. augustil 1951. Foto pärineb erakollektsioonist

Joonis 12. Julius Mäe ja Ida Mägi pulmapilt. Pilt tehtud 1930. aastal. Foto pärineb erakollektsioonist

Joonis 13. Helgi ja Heino Mägi. Pildi tegemise daatum pole teada. Foto pärineb erakollektsioonist

Joonis 14. Julius Karl Mägi, Ida Mägi, Heino Mägi ja Helgi Mägi. Pildi tegemise daatum pole teada. Foto pärineb erakollektsioonist

Joonis 15. Pilt Heino Mäest teenimas Nõukogude armees Ukrainas. Pilt tehtud 1954. aastal.
Foto pärineb erakollektsioonist

Joonis 16. Pilt Albert Pihost. Pilt tehtud 1930. aastal. Foto pärineb erakollektsioonist

Joonis 17. Albert ja Alma Piho. Pildi tegemise daatumit ei ole teada. Foto pärineb erakollektsioonist

Joonis 18. Foto Aavo ja Alma Pihost. Pildi tegemise daatum pole teada. Pilt tehtud Siberis.
Foto pärineb erakollektsioonist

Joonis 19. Pilt Linda Pihost Meemastes. Pilt tehtud 1958. augustis. Foto pärineb erakollektsioonist